

Už frazės „Landsbergis kolūkius sugriovė“: transformacija žemės ūkyje per kultūrinės traumos naratyvo prizmę*

Valda Budreckaitė

Vilniaus universiteto Tarptautinių santykių ir politikos mokslų instituto doktorantė
El. paštas: valda.budreckaite@tspmi.vu.lt

Santrauka. Siekiama atsakyti į klausimą, kas pasakojama apie vadinamąjį kolūkių „griovimą“, kaip pagrindžiamas neigiamas jo vertinimas, kaip šis vertinimas derinamas su neigiamu pačių kolūkių kaip sovietmečio fenomeno vertinimu. Atsispiriant nuo teorinių darbų, skirtų naratyvui bei traumai, suformuluojamas konceptualus įrankis – kultūrinės traumos naratyvo schema. Analizuojami kokybiniai interviu, surinkti Panevėžyje, Jonavoje ir jų apylinkėse 2021 m. vasarą. Daroma išvada, kad nors kolūkių egzistavimo pradžia matoma neigiamai, kolūkis vėlyvuojų sovietmečiu apibrėžiamas kaip darniai veikiantis vienetas. Remiantis naratyvu, transformacijos laikais įvyksta staigi šio vieneto dezintegracija ir būtent staigus bei brutalus įvykio pobūdis vertinamas neigiamai. Kaip pagrindinės aukos įvardijami eiliniai kaimo žmonės. Nurodomų kaltininkų gretas galima padalyti į dvi dalis. Pirmoji – vietiniai gyventojai: dažniausiai minimi buvę kolūkių pirmininkai ir kiti vietiniai lyderiai, taip pat vadinamieji „gudresnieji“. Antroji – valstybės valdžia ir Vytautas

* Straipsnis parengtas įgyvendinant Lietuvos mokslo tarybos finansuojamą projektą „Transformacija kaip sovietinio modernybės projekto demontavimas“ (S-MOD-21-6). Už bendrai surinktus duomenis autorė dėkoja projekto dalyviams: Rositai Garškaitei, Ainei Ramonaitėi, Jogilei Ulinskaitei, Monikai Verbalytei, Pauliui Vijeikiui. Taip pat kitiems lauko tyrimo dalyviams ir (ar) prisidėjusiems prie surinktos medžiagos transkribavimo: Augustui Aleknai, Margaritai Babajevai, Gabijai Norgilaitei, Eglei Ozolinčiūtei, Ievai Padolskytei, Miglei Palujanskaitei, Benui Putrimui, Brigitai Ramanauskaitei, Ignei Rasickaitei, Julijai Ravaitytei, Ūlai Staigytei, Gabrielei Tarutytei, Elžbietai Žutautaitėi ir daugeliui kitų.

Received: 29/08/2022. **Accepted:** 11/03/2023

Copyright © 2023 Valda Budreckaitė. Published by Vilnius University Press. This is an Open Access article distributed under the terms of the Creative Commons Attribution License, which permits unrestricted use, distribution, and reproduction in any medium, provided the original author and source are credited.

Landsbergis, kuriems priskiriamas lemtingas vaidmuo. Tarp informantų galima išskirti ir savotišką kritikų grupę: jos atstovai nepalankiai vertino kolūkius, nedalydami jų egzistavimo į laikotarpius, ir atsiribojo nuo paplitusio kalbėjimo apie jų „griūtį“. Visgi kai kurie kritikuojantieji patys pritariamai pakartojo elementų iš kultūrinės traumos naratyvo.

Reikšminiai žodžiai: kolūkiai, žemės ūkis, privatizacija, posovietinė transformacija, kultūrinė trauma, naratyvas, Lietuva.

Behind the Saying “Landsbergis Destroyed the Collective Farms”: Transformation of Agriculture from the Perspective of Cultural Trauma Narrative

Summary. This article explores what is told about the supposed “collapse” of the collective farms in Lithuania, how is the negative connotation explained, and how is it attuned to the negative understanding of collectivization and collective farms in general. Relying on the theoretical literature dedicated to narrative and trauma, a scheme of cultural trauma narrative is formulated as a conceptual tool. Through narrative analysis of qualitative interviews collected in Panevėžys, Jonava, and their vicinities in 2021, it is demonstrated that the collective farm of early Soviet times is seen negatively, but the collective farm of late Soviet times is defined as a consistent unit. During transformation, this unit is suddenly disintegrated. Ordinary people are defined as the main victims. The named perpetrators can be divided into two groups. The first one is local people: the former chairs of the collective farms and other local leaders are mostly mentioned, as well as the “smarter ones” (“gudresnieji”). The second group is comprised of National government and Vytautas Landsbergis (personally); they are assigned a fatal role. A group of “critics” has been analytically distinguished. These informants have been harshly critical of collective farms regardless of times and distanced themselves from parlance regarding the “collapse” of collective farms. However, some of the “critics” repeated some elements of the cultural trauma narrative.

Keywords: collective farms, agriculture, privatisation, postsoviet transformation, cultural trauma, narrative, Lithuania.

Įvadas

„Mes sukūrėm kolektyvą / Iš penkių žilų ožkų, / Vos praėjus porai metų, / Nebeliko jau nei jų“¹, – tai posmas iš dainos apie kolektyvizaciją: prievartinį kolūkių – kolektyvinių ūkių, dažnai vadintų tiesiog *kolchozais* (pagal rusišką pavadinimą) – steigimą Lietuvos kaime po

¹ Jonas Mardosa, „Kolūkinio gyvenimo folklorizacija etnografiniuose ir istoriniuose naratyvuose“, in *Homo narrans: folklorinė atmintis iš arti*, sud. Bronė Stundžienė (Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2012), 412.

Antrojo pasaulinio karo, prasidėjus antrajai sovietinei okupacijai. Pasak istorikų, kaimo gyventojai kolektyvizaciją pasitiko priešišškai, vengė stoti į kolūkius². Nors sovietmečiu viešojoje erdvėje dominavo ideologizuotas kolūkių vaizdavimas, net ir tada į viešumą praprsūdavo neigiamo kolektyvizacijos, kolūkinės sistemos vertinimo apraiškų – pavyzdžiui, Juozo Apučio, Romualdo Granausko, Marcelijaus Martinaičio kūrinuose³. Eilinių kaimo žmonių kritišką požiūrį į kolektyvizaciją, kolūkinę sistemą liudija eiliuoti tekstai (dainos posmas pacituotas šio straipsnio pradžioje) ir anekdotai, kurių variantai paplito visoje Lietuvoje. Sakytinėje tradicijoje jie išliko gyvi iki XXI amžiaus⁴.

Paradoksalu, tačiau kolūkinės sistemos panaikinimas, kolūkių turto privatizavimas taip pat vertinamas neigiamai. Neigiamas vertinimas ryškiausiai pasirodė Lietuvos gyventojams pasakojant apie kolūkių „išdraskymą“, „griūtį“. Frazė „[Vytautas] Landsbergis sugriovė kolūkius“ plačiai žinoma⁵. Štai net 2017 m. interviu žiniasklaidai Tėvynės sąjungos-Lietuvos krikščionių demokratų (TS-LKD) partijos pirmininkas Gabrielius Landsbergis pasakojo: „Aš, kažkada užsimiršęs, vizitų po Lietuvą metu regiono auditorijai pajuokavau, kad Landsbergis sugriovė kolūkius. Ir suprantu, kad žmonės staiga nesi-

² Liudas Truska, *Lietuva 1938–1953 metais* (Kaunas: Šviesa, 1995), 159–166; Mindaugas Pocius, „Lietuvos kolektyvizacija 1947–1952 m.: VKP(b) CK sprendimai ir kontrolė“, *Genocidas ir rezistencija*, nr. 1 (45) (2019): 72–85; Antanas Terleckas, „The Sovietisation of Rural Areas of Lithuania: A Case Study of the Lenin’s Way Kolkhoz in Deltuva (1948–1957)“, *Lithuanian Historical Studies* 25 (2020): 135–173.

³ Donata Mitaitė, „Kaimo vaizdavimas“, in *Sovietmečio lietuvių literatūra: reiškiniai ir sąvokos*, sud. Algis Kalėda, Rimantas Kmita ir Dalia Satkauskytė (Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2019), 351–359.

⁴ Mardosa, „Kolūkinio gyvenimo folklorizacija“, 394–395.

⁵ Keli pavyzdžiai iš Lietuvos viešosios erdvės: Eglė Samoškaitė, „Lietuva be autoritetų: kodėl Jogaila niekšas, o V. Landsbergis sugriovė kolūkius“, *Delfi.lt*, vasario 16, 2014, <https://www.delfi.lt/news/daily/lithuania/lietuva-be-autoritetu-kodel-jogaila-nieksas-o-v-landsbergis-sugriove-kolukius.d?id=64022952>; Mindaugas Nastaravičius ir Irmantas Gelūnas, „100 lietuvių: Dirvonėnai“, *15min*, <https://www.15min.lt/media-pasakojimai/100-lietuvu-42-dirvonenai-172>; Jūratė Važgauskaitė, „Kolūkių saulėlydis: chaosą lydėjo ašaros ir galimybė praturtėti“, *TV3.lt*, sausio 26, 2020, <https://www.tv3.lt/naujiena/lietuva/kolukiu-saulelydis-chaosa-lydejo-asaros-ir-galimyb-praturteti-n1027288>.

šypso, nesijuokia, tai visiškai nėra juokinga. Supratau, kad padaryta klaida, turi atsitraukti, atsiprašyti. Tada supranti, kad tai žmonėms yra gyva ir tikra, čia nieko juokingo nėra, žmonės taip vertina, jiems tai net ne nostalgija, o gyva žaizda.“⁶ Kaip pamatėme iš G. Landsbergio citatos, pasakymas „Landsbergis sugriovė kolūkius“ gali būti ir ironijos objektas. Nors tai reikalautų atskiros analizės, provizoriškai galima pažymėti, kad Lietuvos viešojoje erdvėje kalbėjimas apie „Landsbergio sugriautus kolūkius“ neretai šaržuojamas⁷.

Transformacijos žemės ūkyje, Lietuvos kaime tyrimus galima apytikriai padalyti į dvi dalis. Pirmojoje dalyje „iš viršaus“ žvelgiama į agrarinę pertvarką, politines ir ekonomines jos realizavimo peripetijas, rezultatus⁸. Antrojoje grupėje susitelkiama veikia į mikrolygmenį: kokybiniais tyrimais paremtuose darbuose minima kaimo gyventojų marginalizacijos jausena, nostalgija sovietmečiui⁹. Pesta-

⁶ „Gabrielius Landsbergis – apie aroganciją ir kaip pavyko nusikratyti pravadės „anūkas“ [pagal Daivos Žeimytės pokalbį „Lietuvos ryto“ televizijos laidoje], *Lrytas.lt*, liepos 20, 2017, <https://www.lrytas.lt/lietuvosdiena/aktualijos/2017/07/20/news/gabrielius-landsbergis-apie-arogancija-ir-kaip-pavyko-nusikratyti-pravadės-anukas-1986041>.

⁷ Pavyzdžiui: LaisvėsTV, „Landsbergių Lietuva, vilos bei pietūs pasaulio pakrašty! || Laikykitės ten || S06E07 || Laisvės TV“, *YouTube*, spalio 17, 2021, 00:25:12–00:26:39; 00:47.08–00:47.50, https://www.youtube.com/watch?v=F3kV_0THFMc; Darius Indrišionis, „Landsbergis ir Landsbergis“, *LRT.lt*, sausio 10, 2021, <https://www.lrt.lt/naujienos/nuomones/3/1314661/darius-indrisionis-landsbergis-ir-landsbergis>; Andrius Užkalnis, „Žlibinėtojai pro taukuotus sovietinius akinius“, *Delfi*, sausio 26, 2022, <https://www.delfi.lt/news/ringas/lit/uzkalnis-zlibinetojai-pro-taukuotus-sovietinius-akinius.d?id=89303991>.

⁸ Pavyzdžiui: Antanas Poviliūnas, *Lietuvos žemės ūkio grįžimas į rinkos santykius ir ūkininkijos ekonominė raida* (Vilnius: Apostrofa, 2008), 189–414; Mečislovas Treinys, „Lietuvos žemdirbių sąjūdis: ištakos ir sūkuriai“, in *Kaimas lūžio metais: Lietuvos žemdirbių sąjūdžio idėjų ir veiksmų dvidešimtmis*, sud. Mečislovas Treinys (Kaunas: Lietuvos žemės ūkio universitetas, 2008), 9–210; Zenonas Norkus, „Agrariinių reformų Pirmojoje ir Antrojoje Lietuvos respublikose lyginamoji istorinė sociologinė analizė“, *Sociologija. Mintis ir veiksmas* 30, nr. 1 (2012): 5–52, DOI 10.15388/SocMintVei.2012.1.400; Vylius Leonavičius ir Eglė Ozolinčiūtė, „Sovietinio žemės ūkio transformacija“, *Sociologija. Mintis ir veiksmas* 44, nr. 1 (2019): 93–131.

⁹ Pavyzdžiui: Anelė Vosyliūtė, „Varguomenė: būtis ir egzistenciniai išgyvenimai“, *Filosofija. Sociologija*, nr. 4 (2002): 23–30; Neringa Klumbytė, „Post-socialist Sensations: Nostalgia, the Self, and Alterity in Lithuania“, *Lietuvos etnologija* 9 (18), (2009): 93–116; Arunas Juska, Arunas Poviliūnas ir Richard Pozzuto, „Resisting Marginalisation: The Rise of the Rural Community Movement in Lithuania“, *Sociologia Ruralis* 45, nr. 1/2 (2005): 1–21, DOI <https://doi.org/10.1111/j.1467-9523.2005.00287.x>.

rosios grupės darbuose kartais cituojami Lietuvos gyventojų pasisakymai apie tai, kad „griuvo kolūkiai“¹⁰, „išdraskė visus kolūkius“¹¹, „pabyrėjo kolūkis“¹². Kai kur cituojamas gyventojų kalbėjimas apie pastatų, anksčiau priklausiusių kolūkiams ir tarybiniam ūkiams, griuvėsius¹³, statinių „išdraskymą“¹⁴, aplinką tarytum po karo (gyventojų vertinimu)¹⁵, užsimenama apie kaltės priskyrimą V. Landsbergiui¹⁶. Visgi toks kalbėjimas netampa pagrindiniu dėmesio objektu. Lieka neaišku, kaip suderinamas minėtasis neigiamas sovietmečių įsteigtų kolūkių ir neigiamas jų panaikinimo atkūrus Nepriklausomybę vertinimas.

Šiame straipsnyje siekiama atsakyti į klausimą, kas pasakojama apie vadinamąją kolūkių „griūtį“? Kaip pasakojime pagrindžiamas neigiamas jos vertinimas? Kaip šis vertinimas derinamas (jeigu derinamas) su neigiamu kolūkių vertinimu?

Straipsnyje linkstama prie reliatyvistinių ontologinių ir konstruktyvistinių epistemologinių prielaidų¹⁷. Kitaip tariant, čia susitelkiama į tai, kas dabar pasakojama, nesiekiami nušviesti informantų patirties posovietinės transformacijos metais ar šios transformacijos Lietuvos

¹⁰ Vaiva Klimaitė ir Odeta Geleželytė, „Kai sunku vėl pasitikėti: nusivylimo išgyvenimai po artimojo savižudybės“, in *Gyvenimas po lūžio: kultūriniai traumų psichologiniai padariniai*, sud. Danutė Gailienė (Vilnius: Eugrimas, 2015), 254.

¹¹ Eglė Matulevičiūtė, „Gyvenimo kokybės įtaka politikiam dalyvavimui: Želsvos kaimo atvejis“, *Magistro baigiamasis darbas* (VDU, 2012), 53.

¹² Inga Vinogradnaitė, „Time and History in the Memories of Soviet Generations“, *Baltic Journal of Political Science*, nr. 7–8 (2018): 52, DOI 10.15388/BJPS.2018.7-8.3.

¹³ Neringa Klumbytė, „Dabarties istorijos paraščių žmonės: atsiminimai apie sovietmetį ir kasdienybės patirtys kaimo bendruomenėse“, *Politologija*, nr. 3 (2004): 5–7.

¹⁴ Anelė Vosyliūtė, „Kaimo žmonės: problemos ir lūkesčiai“, *Ekonomika ir vadyba: aktualijos ir perspektyvos*, nr. 2 (2008): 261.

¹⁵ Ida Harboe Knudsen, *New Lithuania in Old Hands* (London [etc.]: Anthem Press, 2012), 33; Vosyliūtė, „Kaimo žmonės“, 261.

¹⁶ Juska Poviliunas ir Pozzuto, „Resisting Marginalization“, 14; Neringa Klumbytė, „Ethnography of Voting: Nostalgia, Subjectivity, and Popular Politics in Post-socialist Lithuania“, *Daktaro disertacija* (University of Pittsburgh, 2006), 168.

¹⁷ Pagal Braun ir Clarke pateikiamą skirstymą: Virginia Braun ir Victoria Clarke, *Successful Qualitative Research: A Practical Guide for Beginners* (Los Angeles: SAGE, 2013), 27–31; Virginia Braun ir Victoria Clarke, *Thematic Analysis: A Practical Guide* (London; Thousand Oaks, California: SAGE, [2022]), 167–186.

kaime procesų, „kas nutiko iš tikrųjų“. Straipsnyje analizuojami biografinio pobūdžio giluminiai interviu, kurie buvo surinkti Panevėžyje, Jonavoje ir jų apylinkėse 2021 m. vasarą. Straipsnį sudaro trys pagrindinės dalys. Pirmojoje nubrėžiami teoriniai kontūrai: pristatoma naratyvo sąvoka, psichologinis traumos konceptas ir sociologinis kultūrinės traumos konceptas, suformuluojama kultūrinės traumos naratyvo schema. Antrojoje dalyje detaliau aptariamas duomenų rinkimo metodas ir naratyvinio duomenų analizės metodo ypatumai, o trečiojoje pagal minėtąją schemą analizuojama tai, kas informantų buvo papasakota apie kolūkių „griūtį“.

1. Teoriniai kontūrai: naratyvas ir (kultūrinė) trauma

1.1. Kaip naratyvas tampa naratyvu

Šiandien akademijoje ir už jos ribų populiarus žodis „naratyvas“ yra kilęs iš lotynų kalbos žodžio *narratio*, reiškiančio tam tikrą pasakojimo būdą¹⁸. Nors pasakojimu domimasi nuo Antikos, šiuolaikinis mąstymas apie naratyvą pirmiausia sietinas su struktūralizmu, kuris savo ruožtu sietinas su šveicarų kalbininku Ferdinandu de Saussure'u. Jis kalbą matė kaip struktūrą, turinčią autonomišką tvarką. Kalbotyroje maksimaliu vienetu laikytas sakinyss, o struktūralistinėje naratologijoje, susiformavusioje XX a. viduryje, išeita toli už sakinio ribų, apmąstyta pasakojimo sistema, jo vidiniai mechanizmai (pirmiausia – grožinėje literatūroje). Su struktūralistine naratologija sietini, pavyzdžiui, Algirdas Julius Greimas, Gérardas Genette'as, Paulis Ricœuras¹⁹. Visgi veikiai, atsiritus poststruktūralizmo bangai, pradėta mąstyti ir apie platesnį kultūrinį, socialinį, politinį kontekstą: daugiau dėmesio skirta, tarkime, galios santykiams – pavyzdžiui,

¹⁸ Valerija Vaitkevičiūtė, *Tarptautinių žodžių žodynas* (Vilnius: Žodynas, 2007), 748.

¹⁹ Nijolė Keršytė, *Pasakojimo pramanai* (Vilnius: Vilniaus universitetas, 2016), 20–31, 73–79, 96–98; Monika Fludernik, „Histories of Narrative Theory (II): From Structuralism to the Present“, in *A Companion to Narrative Theory*, sud. James Phelan ir Peter J. Rabinowitz (Malden, MA: Blackwell Pub., 2005), 38–44; Gerald Prince, *A Dictionary of Narratology* (Lincoln: University of Nebraska Press, 2003), 66.

kaip patriarchalinės arba (post)kolonialistinės tendencijos persmelkia minėtuosius pasakojimo mechanizmus. Pasak Monikos Fludernik, tekstas pradėtas skaityti kaip simptomas²⁰.

Domėjimasis naratyvu išplito po akademinį pasaulį, vadinamasis „naratyvinis posūkis“ (angl. *narrative turn*) įvyko ir socialiniuose moksluose. Politikos mokslai nėra išimtis²¹. „Naratyvai dirba politinį darbą“, – rašo Catherine Kohler Riessman. Anot jos, naratyvai atlieka daugelį funkcijų: jie padeda įprasminti praeitį (angl. *make sense of the past*), gali būti panaudoti argumentuojant, įtikinėjant klausytojus, sužadinant empatiją²². Akcentuotina, kad naratyvai glaudžiai susiję su tapatybėmis – tiek individualiomis, tiek kolektyvinėmis. Naratyvai pagrindžia, kodėl individo arba grupės gyvenimas pakrypo tam tikra vaga, o tai savo ruožtu turi ir moralinį atspalvį²³. „Visi naratyvai yra normatyviniai, <...> [jie] pasiūlo interpretaciją, koks turėtų būti pasaulis“, – rašo politologės Molly Patterson ir Kristen Renwick Monroe²⁴.

Socialiniuose moksluose naratyvo sąvoka vartojama laisvai. Pasak Riessman, kyla rizika, kad sąvokos vartosena taps bemaž metaforiška²⁵. Pabandykime suformuluoti darbinę naratyvo definiciją. H. Porteris Abbottas, apžvelgdamas kitų autorių darbus, teigia, kad minimali definicija sakytu, jog naratyvas yra „įvykio arba įvykių serijos perteikimas“²⁶. Jis pateikia paprastą pavyzdį: „mano šuo turi blusų“ nėra naratyvas, tai tiesiog konstatavimas, o „mano šuniui įkando blu-

²⁰ Fludernik, „Histories of Narrative Theory (II)“, 37, 44–48.

²¹ Barbara Czarniawska, *Narratives in Social Science Research* (London: Sage Publications, 2004), 1–3; Catherine Kohler Riessman, *Narrative Methods for the Human Sciences* (Los Angeles: Sage Publications, 2008), 14–17.

²² Riessman, *Narrative Methods for the Human Sciences*, 8–9.

²³ Riessman, *Narrative Methods for the Human Sciences*, 8; Molly Patterson ir Kristen Renwick Monroe, „Narrative in Political Science“, *Annual Review of Political Science* 1 (1998): 316.

²⁴ Patterson ir Renwick Monroe, „Narrative in Political Science“, 321.

²⁵ Riessman, *Narrative Methods for the Human Sciences*, 5; Catherine Kohler Riessman, „Concluding Comments“, in *Doing Narrative Research*, sud. Molly Andrews, Corinne Squire ir Maria Taboukou (Los Angeles; London: SAGE, 2008), 152.

²⁶ H. Porter Abbott, *The Cambridge Introduction of Narrative* (Cambridge, UK; New York, NY, USA: Cambridge University Press, 2002), 2.

sa“ jau yra naratyvas, nes reprezentuojamas šioks toks įvykis²⁷. Visgi dažnai definicijos yra gerokai detalesnės, niuansuotos, o autoriai skirtingai dėlioja akcentus. Įprasta, kad akcentuojamas chronologijos vaidmuo – naratyvas yra savotiškas algoritmas, kuriame įvykiai sudaro seką²⁸. Kitame apžvalginiame tekste Roberto Franzosi rašo, kad chronologinis įvykių išdėstymas yra būtina, bet nepakankama sąlyga naratyvui atsirasti – įvykių seka turi būti sujungta koherentiškai²⁹. Kitaip tariant, pasakojimas turi būti rišlus. Phillida Salmon pateikia ryškų koherencijos kriterijaus neatitinkančio naratyvo pavyzdį – pacituoja šizofrenija sergantį asmenį iš savo tyrimo: „Aš dirbau pašte. Todėl nušokau nuo Vestminsterio tilto ir pasiplaukiojau policijos kateriu.“³⁰ Kai kurie autoriai žengia tolesnį žingsnį, akcentuodami priežastinių ryšių vaidmenį³¹. Bet tai nėra priežastiniai ryšiai mokslinė prasmė: kaip mini Abbottas, naratyvas implicitiškai grįstas logine klaida „post hoc ergo propter hoc“³². Kai kas teigtų, kad svarbus ir tam tikras lemtingas posūkis – ankstesnio būvio transformacija, pakeitimas, kai pradinė pusiausvyra „išmušama“ ir įvykiai pakrypsta nauja vaga³³.

Nors ankstesnėje pastraipoje aptarti kriterijai gali pasirodyti formaliūs, jie susiję su minėtomis argumentavimo, įtikinėjimo funkcijomis. Pasak Kennetho J. Gergeno, kriterijus atitinkantys naratyvai (angl. *well-formed narratives*) suvokiami kaip „tikroviški“ (angl. *true to life*), įtikina klausytojus³⁴. Psichologas Jerome’as Bruneris išskiria

²⁷ Ibid., 12.

²⁸ Abbott, 12; Roberto Franzosi, „Narrative Analysis—Or Why (and How) Sociologists should be Interested in Narrative“, *Annual Review of Sociology* 24 (1998): 519.

²⁹ Franzosi, 520–521.

³⁰ Phillida Salmon ir Catherine Kohler Riessman, „Looking Back on Narrative Research: An Exchange“, in *Doing Narrative Research*, sud. Molly Andrews, Corinne Squire ir Maria Taboukou (Los Angeles; London: SAGE, 2008), 78.

³¹ Abbott, 12, 37–40.

³² Ibid., 39.

³³ Franzosi, 521–522.

³⁴ Kenneth J. Gergen, *An Invitation to Social Construction* (Los Angeles, CA: Sage, 2015), 39–41. Gergen išskiria keturis kriterijus: pasakojimo „esmę“ (angl. „point“), relevantiškumą įvykiams, įvykių išdėstymą (dažniausiai jis yra linijinis, chronologinis), priežastinius ryšius.

naratyvinį ir loginį-mokslinį mąstymo būdus³⁵. „Geras pasakojimas ir gerai suformuluotas argumentas – du skirtingi dalykai“, – rašo Bruneris. Pasakojimai, anot Brunerio, įtikina tiesiog savo „gyvenimiškumu“ (angl. *lifelikeness*): jiems netaikomos formalios procedūros, neieškoma empirinių įrodymų³⁶.

Toliau šiame straipsnyje laikomasi požiūrio, kad naratyvas yra chronologinis koherentiškas įvykių (nebūtinai nutikusių iš tiesų) perteikimas. Naratyve įvykiai jungiami (pseudo)priežastiniais ryšiais. Jį sustiprina tam tikras lūžis, ankstesnio būvio pakeitimas.

1.2. Nuo psichologinės prie kultūrinės traumos

Prisiminkime teksto pradžią: G. Landsbergis paminėjo „gyvą žaizdą“. Susiduriame su ypatingu, itin skausmingu naratyvu. Be to, jis skausmingas praėjus sąlyginai ilgam laikui, keliems dešimtmečiams. Žodis „žaizda“ susijęs su žodžiu „trauma“: pastarasis kyla iš graikų kalbos žodžio, reiškiančio būtent žaizdą, pažeidimą³⁷. Šiuolaikiniame akademiniam pasaulyje traumos konceptualizacija varijuoja. Šiame poskyryje trumpai aptariama traumos koncepto genėzė, pasirenkama prieiga.

Mąstymo apie psichologinę traumą pradžia dažniausiai siejama su „psichoanalizės tėvu“ Sigmundu Freudu³⁸. Jis pastebėjo, kad kartais praeities įvykiai, viena vertus, vis persekioja pacientą (pavyzdžiui, košmariškuose sapnuose), kita vertus, nėra iki galo priimti, įsisąmoninti³⁹. Pasak Freudo, psichoanalitinio gydymo esmė – „užpildyti visas

³⁵ Jerome Bruner, *Actual Minds, Possible Worlds* (Cambridge: Harvard University Press, 1986), 11–14.

³⁶ *Ibid.*, 11–12.

³⁷ Vaitkevičiūtė, *Tarptautinių žodžių žodynas*, 1112.

³⁸ Nors panašiais sutrikimais bei galimu jų gydymu domėjosi ir kiti Freudo amžininkai: Ruth Leys, *Trauma: A Genealogy* (Chicago: University of Chicago Press), 3–4, 105–119.

³⁹ Sigmund Freud, *Psichoanalizės įvadas. Paskaitos* (Vilnius: Vaga, [2004]), 249–260.

ligonio atminties spragas⁴⁰. Nors trauma ilgai netapo klinicine diagnoze⁴¹, panašus traumos suvokimas pasiekė mūsų dienas. „Žmonės, patyrę baisybes, savo istorijas neretai pasakoja itin emociškai, prieštarai ir padrikai. [...] Traumuotų asmenų psichologinės kančios simptomai traukia dėmesį į žodžiais nenusakomą paslaptį“, – vaizdingai rašo Judith Lewis Herman⁴². Psichiatrė taip pat akcentuoja, kad gyjant viena iš stadijų – pasakojimo atkūrimas: „Vienas stebėtojų traumos istoriją netransformuotu jos pavidalu pavadino „ikinaratyvine“.⁴³ [...] Iš sustingusių įvaizdžių ir pabirusių pajautų skeveldrų pacientas ir terapeutas lėtai vėl surenka smulkią žodinę atskaitą.“⁴⁴ Maždaug toks traumos suvokimas perėjo į humanitarinius mokslus, vadinamąją Jeilio mokyklą⁴⁵. Visgi, kaip pažymi Colinas DAVIS, kertinius šių traumos studijų darbus sieja tai, kad pavadinimuose pasirodo žodis „istorija“, juose daug dėmesio skiriama Holokaustui⁴⁶, tad nuo individualaus lygmens pajudėta link kolektyvinio.

Tūkstantmečių sandūroje Stanfordo universitete grupė sociologų, dirbdami drauge⁴⁷, pradėjo vystyti savitą kultūrinės traumos teori-

⁴⁰ Ibid., 258.

⁴¹ Leys, 5, 231–233. Į naują Tarptautinę ligų klasifikaciją (TLK-11), be TLK-10 jau buvusio potrauminio streso sutrikimo (PTSS), įtrauktas ir kompleksinis PTSS (KPTSS). Apie tai: Chris R. Brewin, „Complex Posttraumatic Stress Disorder: A New Diagnosis in ICD-11“, *British Journal of Psychiatry Advances* 26, nr. 3 (2019): 145–152, DOI 10.1192/bja.2019.48.

⁴² Judith Lewis Herman, *Trauma ir išgyjimas* (Vilnius: Vaga, 2021), 19.

⁴³ Čia autorė remiasi psichiatro Richardo F. Mollicos tekstu: Richard F. Mollica, „The Trauma Story: The Psychiatric Care of Refugee Survivors of Violence and Torture“, in *Post-traumatic Therapy and Victims of Violence*, ed. F. M. Ochberg (New York: Brunner/Mazel, 1988), 295–314.

⁴⁴ Herman, *Trauma ir išgyjimas*, 290–293.

⁴⁵ Jeilyje susiformavusios studijos sietinos su literatūrologais Cathy Caruth, Geoffrey Hartmanu, Shoshana Felman, psichiatru, psichoanalitiku Doriu Laubu, istoriku Dominicku LaCapra. Žr. Nicolas Demertzis, *The Political Sociology of Emotions: Essays on Trauma and Resentment* (Abingdon; New York, NY: Routledge, 2020), 30; Colin Davis, „Trauma, Poststructuralism and Ethics“, in *The Routledge Companion to Literature and Trauma*, sud. Colin Davis ir Hanna Meretoja (Routledge, 2020, 26 May), 38–39.

⁴⁶ Davis, „Trauma, Poststructuralism and Ethics“, 38–39.

⁴⁷ Demertzis, *The Political Sociology of Emotions*, 31; Jeffrey C. Alexander, „Preface“, in *Cultural Trauma and Collective Identity*, Alexander et al. (Berkeley: University of

ją⁴⁸, 2004 m. išleido programinę knygą „Cultural Trauma and Collective Identity“. Anot Jeffrey C. Alexanderio, „kultūrinė trauma pasirodo, kai tam tikros grupės (angl. *collectivity*) nariai jaučia, kad jie patyrė siaubingą įvykį, kuris paliko neišdildomų žymių jų grupinėje sąmonėje, amžiams pažymėdamas atsiminimus ir fundamentaliai, neatšaukiamai pakeisdamas tapatybę“⁴⁹. Neilo J. Smelserio apibrėžimas yra gana panašus: „<...> tai yra atmintis / atsiminimas (angl. *memory*), kurį viešai priima narystės grupė (angl. *membership group*) ir kuris yra a) prisotintas negatyvaus afekto, b) pateikiamas kaip neišdildomas (angl. *indelible*), c) suvokiamas kaip grasantis visuomenės egzistencijai arba pažeidžiantis vieną arba daugiau iš fundamentalių kultūrinių prielaidų“⁵⁰. Kaip jau buvo galima suprasti iš definicijų, kultūrinės traumos samprata stipriai skiriasi nuo aprašytosios šio poskyrio pradžioje. Ypač atkreiptinas dėmesys į du aspektus.

Visų pirma, kultūrinės traumos teorijoje pačiam įvykiui suteikiamas kur kas menkesnis svoris. Alexanderis pabrėžia, kad trauminis statusas priskiriamas tikriems ar įsivaizduojamiems reiškiniams ne dėl jų tikros žalos arba staigumo (angl. *abruptness*), bet dėl to, kad šie reiškiniai suvokiami kaip staigūs ir žalingi⁵¹. Smelseris pabrėžia, kad „kultūrinės traumos yra daugiausia istoriškai pagaminamos, o ne gimsta“⁵². Ronas Eyermanas, kurio tekstas taip pat publikuotas anksčiau minėtoje programinėje knygoje⁵³, ilgainiui tolo nuo stipraus

California Press, 2004), VII–IX.

⁴⁸ Tam tikrą pamatą čia padėjo ankstesni Kai Eriksono ir Arthuro G. Nealo darbai: Kai Erikson, *Everything in Its Path* (New York: Simon and Schuster, 1976); Arthur G. Neal, *National Trauma and Collective Memory: Extraordinary Events in the American Experience* (Armonk, N.Y.: M.E. Sharpe, 1998).

⁴⁹ Jeffrey C. Alexander, „Toward a Theory of Cultural Trauma“, in *Cultural Trauma and Collective Identity*, Alexander et al. (Berkeley: University of California Press, 2004), 1.

⁵⁰ Neil J. Smelser, „Psychological Trauma and Cultural Trauma“, in *Cultural Trauma and Collective Identity*, Alexander et al. (Berkeley: University of California Press, 2004), 44.

⁵¹ Alexander, „Toward a Theory of Cultural Trauma“, 8–10.

⁵² Smelser, 36–37.

⁵³ Ron Eyerman, „Cultural Trauma: Slavery and the Formation of African American Identity“, in *Cultural Trauma and Collective Identity*, Alexander et al. (Berkeley: University of California Press), 60–111.

socialinio konstruktyvizmo⁵⁴, kuriam Alexanderis liko ištikimas. Pasak Eyermano, nors atsitikimai (angl. *occurrences*) savaime nėra trauminiai, menkai tikėtina, kad trauma bus sukurta iš nieko: labiau tikėtina, kad įvyko kažkas galingo, šokiruojančio, o tai atvėrė galimybę įpliekti emocijas ir paskatinti interpretacines reakcijas⁵⁵. Šiaip ar taip, grupės nariai neprivalo jaustis traumą patyrę itin artimai. Pasak Alexanderio, čia esama tam tikro solidarumo – pavyzdžiui, šiuolaikiniuose Vakaruose jaučiama empatija Holokausto aukoms⁵⁶. Kitas pavyzdys – Katynės žudynės, kurias per kultūrinės traumos prizmę tyrinėjo Eyermanas: socialistinėje Lenkijoje aukų artimieji buvo priversti tylėti, kultūrinės traumos naratyvas išsikristalizavo, kai pats įvykis jau buvo nutolęs laike – pavyzdžiui, per režisieriaus Andrzejaus Wajdos 2007 metų filmą „Katynė“⁵⁷.

Antra, kultūrinės traumos teorijoje naratyvas vaidina svarbų vaidmenį. „Individualios aukos reaguoja į trauminius pažeidimus išstūmimu (angl. *repression*) ir neigimu. <...> grupių (angl. *collectivities*) atveju yra kitaip. <...> tai yra simbolinio konstravimo ir rėminimo (angl. *framing*), pasakojimų ir personažų sukūrimo reikalas.“⁵⁸ Remiantis Alexanderio darbais, gerame pasakojime pateikiami atsakymai į kelis klausimus: *Kas įvyko? Kas buvo aukos? Kas buvo*

⁵⁴ Ron Eyerman, „Introduction: Identity, Memory and Trauma“, in *Memory, Trauma and Identity*, sud. Ron Eyerman (New York: Palgrave, 2019), 10–11; Eric Taylor Woods, „Conclusion: Ron Eyerman and the Study of Cultural Trauma“, *Memory, Trauma and Identity*, sud. Ron Eyerman (New York: Palgrave, 2019), 196–197; Eric Taylor Woods, „Cultural Trauma: Ron Eyerman and the Founding of a New Research Paradigm“, *American Journal of Cultural Sociology* 7 (2019): 263–264.

⁵⁵ Ron Eyerman, „Cultural Trauma: Emotion and Narration“, in *The Oxford Handbook of Cultural Sociology*, sud. Jeffrey C. Alexander, Ronald N. Jacobs ir Philip Smith (New York: Oxford University Press, 2012), 570.

⁵⁶ Jeffrey C. Alexander, „Culture Trauma, Morality and Solidarity: The Social Construction of ‘Holocaust’ and Other Mass Murders“, *Thesis Eleven* 132 (1) (2016): 3–16, DOI <https://doi.org/10.1177/0725513615625239>.

⁵⁷ Ron Eyerman ir Dominik Bartmanski, „The Worst Was the Silence: The Unfinished Drama of the Katyn Massacre“, in *Memory, Trauma and Identity*, sud. Ron Eyerman (New York: Palgrave, 2019), 111–142.

⁵⁸ Jeffrey C. Alexander, *Trauma: A Social Theory* (Cambridge, UK; Malden, MA: Polity, 2012), 3.

kaltininkai?⁵⁹ Eyermanas, kultūrinę traumą apibrėždamas būtent kaip naratyvą, taip pat akcentuoja aukos ir kaltininko vaidmenis: kaltininkas ir auka įstatomi į tam tikrą kultūrinį, normatyvinį rėmą – pavyzdžiui, kaltininkas apibūdinamas kaip blogas, o auka – gera. Anot Eyermano, naratyve itin svarbi ir periodizacija – laikas prieš traumą ir po jos, nes, kaip jau minėta, įvykis suvokiamas kaip esminis, negrįžtamai paženklinęs⁶⁰.

Pokomunistinė transformacija jau analizuota per kultūrinės traumos prizmę. Programinėje knygoje būtent šią transformaciją analizavo lenkų sociologas Piotras Sztompka. Sztompkos modelis knygos kontekste išsiskiria tuo, kad nutolsta nuo bendros konstruktyvistinės linijos. Sociologas teigia, kad potencialiai traumuoja pokytis, kuris yra staigus ir greitas (angl. *sudden, rapid*), plataus masto, fundamentalus, galiausiai – netikėtas, šokiruojantis⁶¹. T. y. jis akcentuoja paties įvykio reikšmę, nors pamini, kad trauma neegzistuoja tol, kol nėra įvardyta, apibrėžta⁶². Visgi šiai kultūrinės traumos pusei Sztompka skiria sąlyginai mažai dėmesio, jis traumą mato kaip tam tikrą seką, procesą, turintį pradžią ir pabaigą⁶³. Apskritai, Sztompka gana ryškiai veda analogiją su psichologine trauma⁶⁴. Lietuviškame kontekste kultūrinės traumos teoriją pasitelkia būtent psichologai – Danutė Gailienė ir kolegos⁶⁵. Mūsų šalies psichologai, iš kurių atskirai pa-

⁵⁹ Alexander, „Toward a Theory“, 12–15; Alexander, *Trauma: A Social Theory*, 17–19; Alexander ir Elisabeth Butler Breese, „Introduction: On Social Suffering and Its Cultural Construction“, in *Narrating Trauma: On the Impact of Collective Suffering*, sud. Ron Eyerman, Jeffrey C. Alexander ir Elizabeth Butler Breese (Boulder, CO: Paradigm Publishers, 2011), XXVII–XXX. Alexanderis išskiria ir ketvirtą klausimą. Vienur – koks ryšys su platesne auditorija? Kitur – ką daryti? Šie klausimai čia neįtraukti.

⁶⁰ Eyerman, „Cultural Trauma: Emotion and Narration“, 575.

⁶¹ Piotr Sztompka, „A Trauma of Social Change: A Case of Postcommunist Societies“, in *Cultural Trauma and Collective Identity*, Alexander et al. (Berkeley: University of California Press), 158–159.

⁶² *Ibid.*, 160, 165.

⁶³ *Ibid.*, 168–170.

⁶⁴ Jis rašo apie paleidiklius (angl. *triggering, precipitating factors*), tam tikrų grupių jautrumą, traumos simptomus ir įveiką (angl. *coping*). Žr. p. 164–170.

⁶⁵ Plačiau apie tai: Danutė Gailienė, „Trauma ir kultūra“, in *Gyvenimas po lūžio: kultūrinių traumų psichologiniai padariniai*, sud. Danutė Gailienė (Vilnius: Eugrimas, 2015), 9–23; Danutė Gailienė, „When Culture Fails: Coping with Cultural Trauma“, *Journal of Analytical Psychology* 64, nr. 4 (2019): 530–547.

minėtina ir Gražina Gudaitė, kultūrinės traumos teoriją integruoja su Carlo Gustavo Jungo, savitai praplėtusio ir koregavusio Freudo darbus, analitinės psichologijos teorija⁶⁶. Lietuvos psichologų darbuose kaip kolektyvinių traumų laikas apibrėžiama ne tik transformacija, bet ir sovietinė bei nacistinė okupacijos. Psichologų įžvalgos domina ne tik akademikus: 2008 m. išėjusi Danutės Gailienės knyga „Ką jie mums padarė“ plačiai žinoma, 2021 m. perleista. Šiaip ar taip, apsukę ratą, šiame poskyryje sugrįžome į psichologijos lauką. Tai nereiškia, kad posovietinė trauma akademijoje neanalizuojama tiesiog pagal sociologinę konstruktyvistinę liniją. Pavyzdžiui, politologės Olga Malinova ir Gulnaz Sharafutdinova per tokią teorinę prizmę susitelkia į neigiamą XX a. dešimtojo dešimtmečio „rėminimą“ (angl. *framing*) Rusijoje⁶⁷.

Toliau šiame straipsnyje remiamasi sociologiniu konstruktyvistiniu kultūrinės traumos teoriniu konceptu: susitelkiama ne į tai, kas išstumta, atsiduria ikinaratyviniame būvyje, bet į tai, kas aktyviai ir noriai pasakojama. Dėmesio objektas siauresnis nei ankstesnėje pasitraipoje aptartuose darbuose: šiame straipsnyje, kaip minėta įvade, susitelkiama į sustabarėjusį kalbėjimą apie kolūkių „griūtį“, neigiamą jos vertinimą, tad nesiekama aprėpti viso informantų kalbėjimo apie posovietinės transformacijos ir sovietmečio reiškinius.

⁶⁶ Danutė Gailienė, *Ką jie mums padarė: Lietuvos gyvenimas traumų psichologijos žvilgsniu* (Vilnius: Tyto alba, 2008), 73–74; Danutė Gailienė, „When Culture Fails“, 532; Gražina Gudaitė, „Restoration of Continuity: Desperation or Hope in Facing the Consequences of Cultural Trauma“, in *Confronting Cultural Trauma*, sud. Gražina Gudaitė ir Murray Stein (New Orleans [La.]: Spring Journal Books, 2014), 227–241; Gražina Gudaitė, „Psychotherapy Research in Times of Change“, in *Research in Analytical Psychology*, sud. Joseph Cambray ir Leslie Sawin (Abingdon, Oxon; New York, NY: Routledge, 2018), 210–212.

⁶⁷ Gulnaz Sharafutdinova, *The Red Mirror: Putin's Leadership and Russia's Insecure Identity* (New York, NY: Oxford University Press, [2020]), 105–132; Olga Malinova, „Framing the Collective Memory of the 1990s as a Legitimation Tool for Putin's Regime“, *Problems of Post-Communism* 68, nr. 5 (2021): 429–441.

1.3. Kultūrinės traumos naratyvo schema

Atsispiriant nuo dviejuose ankstesniuose poskyriuose aptartų teorinių darbų, skirtų naratyvui ir kultūrinei traumai, suformuluota kultūrinės traumos naratyvo schema, kurią sudaro trys blokai (žr. 1 pav.).

1 pav. Kultūrinės traumos naratyvo schema. Remiantis Jeffrey C. Alexanderio, Rono Eyermano ir kitų straipsnyje aptartų mokslininkų darbais, sudaryta straipsnio autorės.

Trys blokai išskirti laikantis požiūrio, kad, kaip mini Eyermanas, kultūrinės traumos naratyve svarbi periodizacija:

- [1] Jeigu yra (arba manoma, kad yra) trauminis įvykis, tai turi būti ir tam tikras laikas prieš traumą (žodis „laikas“ čia vartojamas laikotarpio prasme): kai dar nepatirta žala, dar nėra „paženklinimo“, „rando“. Šis būvis viena ar kita prasme harmoningesnis už vėlesniusius.
- [2] Toliau eina laikas, kai įvyksta ankstesnio būvio pažeidimas, neigiamas posūkis. Laikomasi požiūrio, kad čia reikšmingi atsakymai į tris jau paminėtus Alexanderio išskirtus klausimus: *Kas įvyko? Kas buvo aukos? Kas buvo kaltininkai?*
- [3] Galiausiai, svarbus ir laikas po įvykio – jis turėtų būti traktuojamas kaip „randuotas“, neišdildomai paženklintas ankstesnio įvykio arba sunkaus laikotarpio, toliau jo veikiamas neigiama prasme.

Apskritai, naratyvuose neigiamą įvykį arba įvykius nebūtinai lydi neigiamas būvis. Pavyzdžiui, Gergenas kaip vieną iš bazinių pasakojimo formų išskiria progreso naratyvą, kai nuo neigiamo būvio judama link pozityvesnio: jo variantu galima laikyti, pavyzdžiui, pasakojimus su laiminga pabaiga (angl. *happily-ever-after narrative*)⁶⁸.

Remiantis šia schema, toliau tekste analizuojami kokybiniai duomenys: ji pravarti atkuriant chronologiją, struktūruotus kokybinius duomenis.

2. Duomenų rinkimo ir analizės metodai

2021 m. dviejų lauko tyrimų metu – Panevėžio miesto savivaldybėje ir Panevėžio rajono savivaldybėje (liepos 25–28 d.) bei Jonavos rajono savivaldybėje (rugpjūčio 18–21 d.) – tyrėjai, tarp kurių buvo ir šio straipsnio autorė, atliko aštuonias dešimtis biografinio pobūdžio giluminių interviu⁶⁹. Kurie interviu, tiksliau – kurių interviu kurie segmentai galiausiai analizuoti, paaiškinama tolesnėse šio skyriaus pastraipose, rašant apie naratyvinio pobūdžio duomenų analizės metodą.

1990 m., kai Lietuva atkūrė Nepriklausomybę, visi informantai buvo pilnamečiai. Daugelis jų gimę Antrojo pasaulinio karo metais ir pirmaisiais pokario dešimtmečiais; patys jauniausieji gimė 1971 m., patys vyriausieji – dar tarpukario Lietuvoje. Siekta, kad informantai atstovautų įvairioms sritims: tarp informantų buvo dirbusiųjų pramonėje, kultūros ir švietimo darbuotojų (pavyzdžiui, bendrojo lavinimo mokyklų mokytojų, bibliotekininkų), dirbusiųjų kolūkiuose ir tarybinuose ūkiuose, taip pat atstovavusių kitoms sritims. Atlikti keli interviu su vietos elito atstovais – asmenimis, kurie vienu ar kitu gyvenimo etapu dalyvavo vietos politikoje, buvo aktyviai įsitraukę į Lietuvos

⁶⁸ Gergen, *An Invitation to Social Construction*, 41–43.

⁶⁹ Rengiant straipsnį naudoti 76 transkribuoti interviu. Iš viso tyrėjų komanda atliko daugiau kaip 80 interviu, tačiau kai kurie interviu netranskribuoti dėl informantų pasirinktų apribojimų, įrašo trūkumų ir kitų priežasčių. Transkribuoti interviu saugomi VU TSPMI (Po)sovietinės atminties studijų centro archyve.

Persitvarkymo Sąjūdį. Interviu metu vadovautasi preliminariomis gairėmis, interviu dažniausiai trukdavo 1–2 valandas. Nors siekta sužinoti apie informanto biografiją iki Nepriklausomybės atkūrimo, daugiau dėmesio skirta transformacijos laikotarpiui (apytikriai – dešimtajam XX a. dešimtmečiui, tačiau informantams leista patiems nusibrėžti ribas laike), šio laikotarpio reiškiniams, jų vertinimui. Interviu gairių dalyje, orientuotoje į kaimo gyventojus, buvo klausimų apie vietinius kolūkius ir tarybinius ūkius, privatizacijos procesus juose. Transkribuota pažodžiui, siekta išsaugoti autentišką kalbėjimą, tačiau tam tikri ypatumai (pirmiausia – fonetiniai), būdingi vietinėms tarmėms, nefiksuoti. Manytina, kad jie apsunkintų skaitymą, nes reikalautų specialios grafinės raiškos. Visų toliau cituojamų informantų vardai pakeisti.

Duomenims taikyta naratyvinio pobūdžio analizė. Socialiniuose moksluose tai nėra nusistovėjęs metodas, naratyvinė analizė atliekama labai įvairiai. Šiame straipsnyje gravituojama link semantinės arba teminės analizės tipo⁷⁰: tai reiškia, kad pirmiausia susitelkiama į tai, *kas* pasakojama. Visgi analizėje išsaugota ir teorinėje dalyje apibrėžta nuostata, kad naratyvas yra tam tikra struktūra. Nors nepretenduojama į sociolingvistinę analizę, skiriama šiek tiek dėmesio žodynui, kalbai. Kaip mini Riessman, be to analizės gelmė dažnai nukentčia⁷¹. Amia Lieblisch su kolegėmis, tipologizuodamos naratyvinę analizę, įveda „apimties“ dimensiją: kartais analizuojama holistiškai (pavyzdžiui, visa biografinio interviu transkripcija), o kartais imami tik segmentai iš interviu su daugeliu informantų transkripcijų⁷². Atsižvelgus į tyrimo klausimą, šiame straipsnyje pasirinktas pastarasis kelias (visgi analizės dalyje išsamiau cituojami informantai bus trumpai pristatyti remiantis tuo, kas pasakota kitose interviu vietose).

⁷⁰ Elliot G. Mishler, *Research Interviewing: Context and Narrative* (Cambridge, Mass.: Harvard University Press, 1986), 74–75; Catherine Kohler Riessman, *Narrative Methods for the Human Sciences*, 53–76; Braun ir Clarke, *Thematic Analysis: A Practical Guide*, 254–255, 296 (Braun ir Clarke mini teminės ir naratyvinės analizės jungimą).

⁷¹ Riessman, „Concluding Comments“, 152–153; Catherine Kohler Riessman, *Narrative Analysis* (Newbury Park, CA: Sage Publications, 1993), 32.

⁷² Amia Lieblisch, Rivka Tuval-Mashiach ir Tamar Zilber, *Narrative Research: Reading, Analysis and Interpretation* (Thousand Oaks, Calif: Sage Publications, 1998), 12.

Analizę, kuria grįstas šis straipsnis, galima padalyti į du pagrindinius etapus. Pirmiausia atrinkti interviu, kuriuose, kalbant apie kaimą transformacijos metais, vienaip ar kitaip pavartoti žodžiai „ardyti“, „griauti“, „draskyti“ arba jų sinonimai⁷³. Tokio kalbėjimo pastebėta daugiau nei pusėje interviu⁷⁴. Laikantis nuostatos, kad svarbus platesnis laikas, iš susiaurinto interviu bloko imti segmentai apie kaimą po Nepriklausomybės atkūrimo (t. y. ir kalbėjimas apie visus tris dešimtmečius), taip pat kaimą sovietmečiu. Pažymėtina, kad įtraukti ir interviu su miestų (Panevėžio, Jonavos) gyventojais: jų apskritai buvo gerokai daugiau, jie dominavo ir susiaurintoje „imtyje“. Interviu su miestiečiais analizuoti, nes, visų pirma, šiame straipsnyje svarbus pasakojimas, o ne įvykis, tiesioginės patirties artumas. Antra, skirtis tarp miesto ir kaimo yra veikiau punktyrinė. Informantai gyvenime keitė gyvenamąsias vietas (kartais – kelis kartus). Daugelis miestiečių turi giminių kaime arba patys kilę iš jo. Verta turėti omenyje, kad tiek Panevėžys, tiek Jonava stipriai augo, plėtėsi sovietmečiu šiuose miestuose vystant pramonę⁷⁵. Be to, kai kurie kaimo gyventojai sovietmečio pabaigoje ir atkurtosios Nepriklausomybės pradžioje dirbo mieste (pavyzdžiui, važinėdavo į darbą gamyklose), o miesto gyventojai kartais dirbdavo arba dėl darbo lankydavosi kaime.

Antrajame etape pereita prie detalesnės analizės: atrinkti segmentai „kapoti“ į dar smulkesnes dalis pagal turinio atsikartojimus, šios dalys grupuotos – toks duomenų „sintetinimas“, „konfigūravimas“ būdingas naratyvinei analizei⁷⁶. Nors nepretenduojama į sociolin-

⁷³ Nebūtinai pritariamai – kaip pamatysime, dalis informantų citavo kitų žmonių kalbėjimą, nuo jo atsiribodavo. Tokie interviu taip pat įtraukti. Į tai, ar informantai kalbėdami apie kaimą transformacijos metais minėjo būtent kolūkius, nesikoncentruota. Kai kurie informantai minėjo žemės ūkio bendrovių, įsteigtų ten, kur anksčiau veikė kolūkiai bei tarybiniai ūkiai, „draskymą“, kai kurie kalbėjo abstrakčiai apie kaimą.

⁷⁴ Nuo minėtųjų 76-ųjų interviu.

⁷⁵ Bronius Kačkus, *Gamyba Panevėžyje 1940–1990 metais* (Vilnius: Margi raštai, 2015), 146–154, 158–163; Giedrė Milerytė-Japertienė, *Nepažinti gyvenimai: Jonavos istorijos apybraiža, 1750–2015* (Vilnius: [G. Milerytė-Japertienė], 2015), 167–176.

⁷⁶ Donald E. Polkinghorne, „Narrative Configuration in Qualitative Analysis“, in *Life History and Narrative*, sud. J. A. Hatch ir R. Wisniewski (London & Washington: The Falmer Press, 1995), 12.

gvistinę analizę, kaip jau buvo užsiminta, skirta dėmesio žodynui, atsikartojančioms frazėms. Kadangi žmonės kalba nenuosekliai, rekonstruota seka – toks žingsnis naratyvinėje analizėje taip pat yra įprastas⁷⁷. Atliekant analizę taip pat atsižvelgta į ankstesnėje šio straipsnio dalyje pristatytą kultūrinės traumos naratyvo schemą.

Dėl aiškumo verta pridurti, kad tolesnėje teksto dalyje išsamiau (kursyvu) pacituojama keliolika informantų, tačiau tai nereiškia, kad remtasi tik šiais interviu. Kiti informantai pasirodo kaip balsai trumpose citatose tekste.

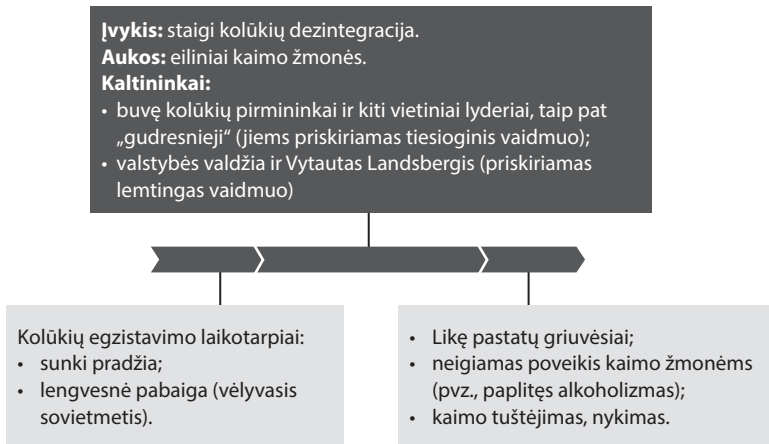
3. Tai, kas papasakota, pro kultūrinės traumos naratyvo „akinius“

Šiame skyriuje trys kultūrinės traumos naratyvo blokai (ankstesnis laikas; laikas, kuris traktuojamas kaip trauminis; vėlesnis laikas) aptariami atskirai. Antrasis blokas, kuriame apibrėžiama trauma, aptariamas išsamiausiai: atskirai skiriama dėmesio klausimams *Kas nutiko? Kas buvo aukos? Kas buvo kaltininkai?* Analizėje susitelkta į atsikartojimus, bendras gijas. Tai nereiškia, kad pasakota vienodai. Tam tikros būdingos variacijos atsispindės tolesniuose puslapiuose.

Bus pacituota miesto ir kaimo gyventojų, moterų ir vyrų, skirtingo išsilavinimo bei politinių pažiūrų informantų. Analitiškai išskirta „kritikų stovykla“. Ji aptariama atskiroje teksto dalyje pačioje skyriaus pabaigoje. Šios „stovyklos“ atstovai aiškiai, pabrėžtinai atsiribojo nuo paplitusio kalbėjimo apie „sugriautus kolūkius“ arba „Landsbergio sugriautus kolūkius“. Visgi, kaip pamatysime, pirminį atsiribojimą nuo taip kalbančiųjų kartais lydi dalinis pritarimas tam, ką jie sako.

Nors susitelkiama į to, kas papasakota, analizę, visi išsamiau (kursyvu) cituojami informantai trumpai pristatomi – kad atsiskleistų, kokie įvairūs žmonės vienaip ar kitaip pasakojo apie kolūkių „griūtį“.

⁷⁷ John W. Creswell, *Qualitative Inquiry and Research Design: Choosing Among Five Approaches* (SAGE Publications, Inc; 2012), 71.

2 pav. „Sugriautų“ kolūkių kultūrinės traumos naratyvas. Sudaryta straipsnio autorės.

3.1. Apie ankstesnį būvį: sunkūs pirmieji dešimtmečiai kolūkiuose, nusistovėjęs gyvenimas vėlyvuoju sovietmečiu

Pasakojimuose apie kolūkius Lietuvoje galima išskirti du pagrindinius laikotarpius: kolūkių egzistavimo pradžia ir vėlesni laikai apibrėžiami nevienodai.

Kolūkius pokario dešimtmečiais informantai nupasakojo itin neigatyviai. Pirmiausia – kaip didžiulio ekonominio nuosmukio, skurdo laiką (prie to dar grįšime kitoje šio teksto dalyje). Pažymėtina, kad su sunkumais siejami ne tik intensyvios kolektyvizacijos metai, bet ir ilgesnis laikotarpis. Liudas iš Panevėžio rajono dirbo kolūkyje, vėliau – žemės ūkio bendrovėje (Liudo žodžiais, vietinė bendrovė „neišbyrėjo“, skirtingai nei daugelis kitų). Pasakodamas apie praeitį kolūkyje, jis minėjo, kad „geri laikai“ atėjo apie 1970 m.:

Nebuvo parduotuvių. Nieko čia nebuvo. Žydo kažkokia buvo parduotuvė ten toli. Ir tas žydas, kai juos kaip vežė, tai gal ir išvežė, ir ta parduotuvė dingo. <...> pirmutinė parduotuvė atsiradė... Šešiasdešimt kokiais penktais metais turbūt tik, <...> [mini kito kaimo pavadinimą] tik viena,

*viena ir buvo ta parduotuvėlė. Ir tai ten buvęs, buvęs kažkoks kontoros ten, buvęs gyvenamas namas. <...> **O paskui, kai atėjo geri laikai, musėt** [turbūt] **septyniadešimtais metais**, jau pastatė ten kitą parduotuvę, jau kaip reikalas... Jau viską gali nusipirkti. (Liudas, g. 6-ojo deš. pr.⁷⁸, kaimas Panevėžio r.)*

Vėlyvasis sovietmetis matomas kur kas pozityviau nei kolūkių egzistavimo pradžia: kaip pagaliau nusistovėjęsio, socialine ir ekonomine prasme pagerėjusio gyvenimo laikas. Šio laikotarpio kolūkis suvokiamas kaip organiškas vienetas, savotiškas mikrokosmosas: informantai minėjo, kad kolūkyje „buvo tvarka“, viskas buvo „į dėžutes sudėliota“⁷⁹ ir pan. Jie akcentavo, kad tada visi žmonės turėjo darbus, o įdarbinti buvo visi⁸⁰, žmogui būdavo suteikiamas namas (pavyzdžiui, vadinamasis alytnamis), stipriuose kolūkiuose kolūkiečiai gerai uždirbdavo, žmonės sulaukdavo pagalbos ūkio darbuose (pavyzdžiui, jiems padėdavo suarti žemę, pasodinti ir nukasti bulves sklypuose), vykdavo įvairūs renginiai. Anot jonavietės mokytojos Daivos, kolūkyje žmonės „jungdavo, vienydavo“. Beje, nors patenka į jauniausių informantų gretas, ji taip pasakojo apie pokario sunkumus⁸¹:

[Kolūkyje] **organizuodavo žmones, jungdavo, vienydavo – ten ištaisai būdavo... Aš ir vaikystėje pati prisimenu: ir ir visas šventes kartu švėsdavo, ir visokius ten suneštinius balius darydavo, ten linksmindavosi, o paskui bac – viskas... Tai gi [pabrėždama] NIEKO visiškai... Ir ten tai juos labai sulaužė. <...> **kaimuose tai tikrai visi gerai gyveno**. Nežinau, kiek ten vogdavo-nevagdavo, kaip sako: vagdavo, nešdavo viską. Gal ir vagdavo, bet tai **gyvenimas ten virė**, o paskui tiesiog, paskui... Taip drastiškai ten užsibaigė viskas... <...> Apie kaimą, tai čia istorija žiauri. (Daiva, g. 7-ojo deš. pab., Jonava)**

⁷⁸ Šeštasis dešimtmetis – tai šeštasis XX a. dešimtmetis (laikas po 1950 m.). Pagal analogiją išskirti ir kiti dešimtmečiai.

⁷⁹ Kai viename sakinyje pateikiamos kelios trumpos citatos, jos yra iš interviu su skirtingais informantais.

⁸⁰ Kai kurie informantai teigė, kad dabar kaimuose daug gyventojų gauna pašalpas, tai vertindami itin neigiamai.

⁸¹ Daiva apie kolūkių egzistavimo pradžią: „[a]tėmė iš žmonių gyvulius, į fermas suvarė, paskui reikėdavo juos kažkam prižiūrėti. Tai pradžioje niekas tų atlyginimų, ten kažkaip nebuvo iš ko mokėt <...>.“

Tačiau tai nereiškia, kad kolūkinė sistema vėlyvuojū sovietmečiu informantų apibūdinta vien pozityviai. Informantai kritiškai atsiliepdavo apie sovietinę žemės ūkio techniką. Paminėti ir kiti neigiami aspektai – pavyzdžiui, autoritariškas, nelankstus administravimas, alinantis darbas. Informantai taip pat minėjo, kad kolūkiečiai vagiliaudavo, girtuokliaudavo, tačiau daugelis informantų tokio kolūkiečių elgesio stipriai nesmerkė, kartais apie jį pasakodavo pajuokaudami.

Net jeigu informantai nepasakojo apie kolūkį kaip vienį, socialines ir ekonomines realijas kolūkiuose vėlyvuojū sovietmečiu (verta turėti omenyje, kad interviu daugiau dėmesio skirta transformacijos laikams, nors informantai neretai nuslysdavo į prisiminimus apie sovietmetį), iškalbingi patys žodžiai: jeigu kažkas „griuvo“, buvo „išdraskyta“ ir pan., tai kažkada dunksojo it pastatas, buvo vientisa.

3.2. *Apie traumos laiką: įvykį, aukas ir kaltininkus*

3.2.1. *Apie įvykį: staigi dezintegracija*

Toliau pereiname į antrąjį naratyvo bloką: įvykio, kuris suvokiamas kaip trauminis, laiką. Kadangi būtent šiame bloke apibrėžiama trauma prigimtis, „esmė“, jam skirsime daugiau dėmesio.

Kolūkių panaikinimas nupasakojamas žodžiais, žyminčiais brutalumą. Informantai minėjo, kad kolūkiai „griuvo“, buvo „išardyti“, „subyrėjo“, „išbyrėjo“, juos „išdraskė“, „sunaikino“, pastatų (pavyzdžiui, fermų) dalis ir techniką „tampėsi“, „išpardavė“, „išparceliavo“ ir pan. Ten, kur „buvo tvarka“, anot vienos informantės, „jovalas pasidarė“. Kitas informantas, Pranas iš Panevėžio, transformacijos laikais dirbęs darbininku gamykloje, apie kolūkių panaikinimą kalbėjo emociškai žerdamas veiksmažodžius, juos kartodamas, tikslindamas:

Nepatiko, daleiskim: buvo tokių stambių ūkių, kolūkių tokių gerų buvo, viską, ir gudrių žmonių, kurie vadovavo jiem. Viską paimti ir išardyt, išardyt, išmėtyti, išdraskyti, smulkiai sukapot, sukapot. O paskui tos fermos stovi, griūna, griūna, sugriūna. (Pranas, g. 6-ojo deš. pr., Panevėžys)

Informantai taip pat akcentavo, kad kolūkiai „sugriauti“ staiga: „blogai, kad iš karto tuos kolūkius panaikino“, „gal juos reikėjo palengva“, „staigiai nieko negalima nugriauti“ ir pan. Kaip galima pastebėti citatose, pasakojant vartojamas išiktukas „bac“, kuris skirtas staigiam veiksmui žymėti. Informantai taip pat minėjo, kad kolūkių atsisakyta „beatodairiškai“, „drastiškai“ (žodį „drastiškai“ pavartojo ne tik šiame straipsnyje jau pacituota Daiva, bet ir moteris iš Panevėžio).

Pažymėtina, kad keli informantai, kalbėdami apie kaimą transformacijos laikais, prabilo apie sudėtingą pokarį – laiką, kai taip pat radikalai sugriuvo pažįstamas pasaulis. Tarpukariu kaime netoli Panevėžio gimusi, šiame rajone visą gyvenimą praleidusi Aldona pasakojo apie prievartinę kolektyvizaciją („Ir pokariu tuo labai sunku buvo. <...> Viską atėmė, viską atėmė. Visi vienodi pasidarė.“), visuotinį skurdą, jos šeimai grėsusių tremtį, sunkų darbą kolūkyje. Pasakodama ji emociškai akcentavo:

Viską staigiai sugriaut – tai yra kažkokia nesąmonė. Kiek tuos kolūkius kūrė po karo čionai, tiek kad labai buvo sunku, vis tiek, tiek dabar žmonėms buvo sunku, kurie kūrė viską. Vis tiek mes kūrėm, visu savo darbingu laiku, kūrėm šitą. <...> Nuo penkiolikos metų pradėjau dirbt. <...> Ir, ir viską sugriaut, [pabrėždama] ir sumenkint tuos žmones. (Aldona, g. 4-ajame deš., kaimas Panevėžio r.)

Keliais dešimtmečiais jaunesnis panevėžietis darbininkas Kęstutis transformacijos metais gyveno kaime, nors dirbo gamyklose mieste. Įdomu, kad pasakodamas apie kolūkių panaikinimą Kęstutis pacitavo vieną iš įvade minėtų kritiškų dainų apie kolektyvizaciją, „Neišėik neišėik iš kolūkio“⁸².

Pokario metais su ta kolektyvizacija irgi ten žmones siaubė. <...> Kolūky jeigu dirbi, pinigų niekas tau neduos. <...> Net dainų buvo tokių išradę, dainuodavo liaudis, kad „bulvės nekastos, avižos byra, už darbadienius nėra grūdų“. Rudenį grūdais atsiskaitė tau ant duonos, o jeigu

⁸² Mardosa, „Kolūkinio gyvenimo folklorizacija“, 405; „Neišėik neišėik iš kolūkio“ [Lietuvių literatūros ir tautosakos instituto], *Tautosakos garso įrašų duomenų bazė*, žiūrėta 2022 12 23, <https://archyvas.lti.lt/irasai/index.php?id=38820>.

nori ką nors daugiau prie duonos, turi namuose ūkį – užsiaugink pats. <...> Žodžiu, siaubė liaudį. Paskiau ta perestroika: „Oi, mes atiduodam viską liaudžiai.“ O kas liaudžiai teko? Teko tiem vadovam. (Kęstutis, g. 6-ojo deš. pab., Panevėžys)

Kaip jau galima nujausti iš Kęstučio citatos, žmonės suvokiami kaip nevienodai nukentėję, padalijami į aukas ir kaltininkus. Tai aptariama tolesnėse dalyse.

3.2.2. Apie aukas: eiliniai žmonės

Toliau pereiname prie įvardijamų aukų. Kaip labiausiai nukentėjusį informantai minėjo „eilinį“, „paprastą“ žmogų, „žmogelius“, „liaudį“, „tuos, kurie nepriėjo“ ir pan. Informantai pasakojo, kad eiliniai kolūkiečiai likdavo su paskira, dažnai menka to, kas anksčiau priklausė kolūkiui kaip vienetui, dalimi: su „trupiniais“, gavo „surūdiusį plūgą“ arba arklį už viso gyvenimo darbą.

Informantai nupasakodavo anekdotiškų, groteskiškų situacijų iš kolūkio turto dalybų laiko. Tokios situacijos pavyzdį pateikė Steponas iš Panevėžio rajono. Aukštąjį išsilavinimą turintis vyriškis sovietmečiu ir atkūrus Nepriklausomybę dirbo Panevėžio mieste (tiesa, jo darbovietė buvo susijusi su žemės ūkiu). Steponas pasakojo:

Ikį anekdotų. [Nusijuokia] Tai skaitėsi pajai ten tie, ir... Tai paskiau turtą dalindavos, kad... Net grįždavo šeimos narys iš to susirinkimo – kolūkio turtą dalinasi – ir atsineša dvi klubo kėdes. Buvo tokių atvejų. [Nusijuokia] Nu, čia... (Steponas, g. 4-ojo deš. pab., Panevėžio r.)

Akcentuotina, kad paprastus kaimo žmones, neigiamą jų padėties pokytį dažnai minėjo miestiečiai. Kaip jau užsiminta ankstesniame šio straipsnio skyriuje, daugelis miestiečių patys kilę iš kaimo. Visgi informantai neretai kalbėjo abstrakčiai, tiesiog apie eilinius kaimo gyventojus. Čia verta prisiminti, kad ankstesnis būvis – gyvenimas vėlyvojo sovietmečio kolūkyje – apibrėžtas pozityviai, kaip nusistovėjęs, veikiantis pagal savus principus. Pavyzdžiui, jonavietis Mykolas, taip pat turintis aukštąjį išsilavinimą, pats dešimtajame

dešimtmetyje išvyko dirbti į kitą posovietinę šalį, kur buvo gavęs pasiūlymą dėl didesnio atlyginimo („mūsų buvę vadai <...> ryšius turėjo dar tarybinių laikų“). Visgi apie „kaimo žmogelius“ ir kolūkių panaikinimą Mykolas pasakojo taip:

*Kas tie pajininkai, kurie ten buvo tuose kolūkiuose? **Taip sakant, žmogeliai.** Nu, jis išėjo, <...> gavo ten tuos tris hektarus, ir visio. <...> **kuris žmogus buvo paprastas, tai tas taip ir liko.** Užtai jisai... Kodėl jis, jam... [Šiek tiek pakinta intonacija, turbūt šypsosi] **Jam kolūkio reikia. Gerai buvo kolūkis, nu.** O kaip sakydavo? Kolūkis – nu, tai čia visų. Kolūkio – tai visų, kodėl čia? Dabar taip: ta nuosavybė tavo. Kolūkis tai buvo visų. [Pauzė] Jeigu kas maišą koki ten grūdų išsinešė, tai baisiai čia, vis tiek visų.⁸³ (Mykolas, g. 5-ajame deš., Jonava)*

Savotiška auka galima laikyti ir kolūkio turtą, pirmiausia – statinius: to, ką ilgai kūrė, kuo rūpinosi, kur savo kasdienybę leisdavo daug žmonių, tiesiog nebeliko (prisiminkime citatą iš interviu su Panevėžio rajono gyventoja Aldona). Prie statinių reikšmės dar sugrįšime vėlesniam būviui, trečiajam kultūrinės traumos naratyvo blokui, skirtoje dalyje.

Iš čia pacituotų formuluočių, kuriose minimi „eiliniai“ žmonės, jau galima nujauti, kad naratyve pasirodys subjektai, kurie nebuvo tokie „paprasti“, sugebėjo „prieiti“.

3.2.3. Apie kaltininkus: nuo kolūkių pirmininkų ir vietinių „gudruolių“ iki valstybės valdžios ir V. Landsbergio

Informantų įvardyti kaltininkai padalyti į dvi grupes. Pirmiausia šiame teksto segmente aptariamas vietinių vaidmuo. Toliau pereinama prie subjektų, kurių vaidmuo suvokiamas kaip fatališkas, nors nėra toks tiesioginis.

Kaip tie, kurie „išdraskė“, „išgrobstė“, „išgraibstė“, „traukė į save“ (ir panašiai) kolūkius, jų turtą, dažniausiai minėti vietinio elito atstovai, vietiniai lyderiai: buvę kolūkių „pirmininkai“ (dažniausiai), „inži-

⁸³ Nuo šios vietos Mykolas pasakojo anekdotą apie Sovietų Sąjungos lyderį Leonidą Brežnevą. Anekdote Brežnevas pateisina vagystes iš kolūkio.

neriai“, „mechanikai“, „partiniai sekretoriai“ arba tiesiog „vadovai“, „kas prie valdžios“, „viršininkai“ ir pan.

Čia bus pacituoti du informantai. Adelė, baigusi septynias klases, nuo paauglystės dirbo kolūkyje, o vėliau, jos pačios žodžiais, „sėdėjo Darbo biržoje“, „prabuvo namie“. Jonavietį Mykolą jau „pažįstame“ iš ankstesnio poskyrio. Nepaisant skirtingų socialinių pozicijų, apie vietinių lyderių vaidmenį transformacijos metais kaime jiedu pasakojo gana panašiai:

Informantė: <...> *Išvežė viską valdžios vis, viską, gi nieko nebeturėjo.*

Ir traktorius išpardavė, viską išpardavė, gi buvo vis...

Tyrėja: *O kas čia išpardavė? Kokia čia valdžia tai padarė?*

Informantė: **Pirmininkai.**

Tyrėja: *Pirmininkai?*

Informantė: **Nu, aišku. Viršininkai visi.**

<...>

Tyrėja: *Ir kur jie išvežė?*

Informantė: *O kas čia žino? Kur jie norėjo, ten jie vežė. (Adelė, g. 5-ojo deš. pab., Panevėžio r.)*

Visi traktoriai, visi... Visi kombainai, viskas, nu, taigi visi pirmininkai juos išsidalino, susipirko, pasidarė, ir kaip buvo valdžioj, taip jie ir liko valdžioj. O kaip kitaip buvo? Nu, taip buvo. Dar koks biskį gudresnis ten ir įlindo, o kuris žmogus buvo paprastas, tai tas taip ir liko. (Mykolas, g. 5-ajame deš., Jonava)

Informantai kritiškai minėjo laikinųjų administracijų, veikusių per kolūkių turto privatizaciją, vaidmenį. Užsiminė apie kai kurių naujų lyderių – įkurtų žemės ūkio bendrovių vadovų – nekompetenciją. Keli informantai paminėjo organizuoto nusikalstamumo grupotes ir vadinamuosius „berniukus“ su odinėmis striukėmis, kurie pasirodė, į privatizacijos procesus įsitraukė iš šalies.

Verta akcentuoti, kad vietinių lyderių (pirmiausia – buvusių kolūkių pirmininkų) vaidmuo nėra vienodas. Informantai juos laiko ir tais, kurie galėjo išsaugoti vienetą – jau kaip žemės ūkio bendrovę: tarytum sugauti kritiniame taške, kuriame objektas jau krinta, tuojau suskils, arba suklijuoti jį iš naujo. Geras vietinis lyderis – tai tas,

kuris „prilaikė“, „nedavė draskyti“, kuris sugebėjo „susitvarkyti, suorganizuoti žmones į vieną“, „suėmė tą kaimą visą“ ir pan. (nors formuluotės skamba panašiai, čia – kaip ir kitur vardijant trumpas citatas – pacituoti skirtingi informantai). Taigi vietiniams lyderiams priskiriamas paternalistinis vaidmuo.

Taip pat informantai dažnai minėjo, kad neskaidriai kolūkių turta pasidalijo tas, kas „gudresnis“ (tai buvo galima suprasti iš Mykolo citatos), „kas stipresnis“, „įtakingesnis, geresnis“, „tie, kurie priėjo“ ir pan. Čia kiek neaiški riba tarp vietos elito ir eilinių vietos žmonių, tačiau dažnai „gudruoliai“ ir „priėjusieji“ paminėti paskui arba prieš vietinio elito atstovus (pavyzdžiui, pirmininkai).

Minėta, jog anksčiau kolūkiams bei tarybiniais ūkiams priklausiusius pastatus griovė ir paprasti žmonės – išsivežiodavo po plytą naktimis. Dažniausiai eiliniams žmonėms nepriskiriamas itin neigytvus vaidmuo, toks jų elgesys veikiau siejamas su bevaldyste, laiko dvasia, domino efektu. Mokytoja Rasa iš Jonavos pasakojo:

Nu, žodžiu, jau ta ferma nereikalinga – davai tas plytas vežtis. Kaldavo tas plytas, ardydavo ir veždavosi pas save į namus. <...> Bet tai darė jau ten ir paprasti žmonės, nes niekam ten nereikalinga jau buvo. <...> Lygiai vat ir tam pačiam Žeimių dvare⁸⁴ – juk jis buvo... Jis buvo gi labai gražus dvaras, labai gražūs pečiai, kokliniai buvo. [Pabrėždama] Kokliai tokie, gal jie vokiški kokie... Tai, kai tas dvaras, va tas tarpas, kai jis buvo jau niekieno, tai buvo tie visi kokliai išrankioti tiesiog. <...> Nu vat, kai viskas griuvo, va, neliko šeiminkų, daugelyje pastatų neliko šeiminkų. (Rasa, g. 7-ojo deš. pr., Jonava)

Toliau pereisime prie kitokio rango subjektų – iš Vilniaus. Net jeigu valstybės valdžia tiesiogiai neminima (o „griuvusių kolūkių“ kontekste ji nebūtinai paminima), visgi galima numanyti, kad įvykis siejamas su nauja politine epocha. Kai Lietuvos valdžia kolūkių kontekste paminima aiškiau, ji apibrėžiama kaip ypatingas subjektas – jos sprendimai arba nenuovokumas įvardijami kaip lemtingi, nuvedę prie kitų įvykių, pradėję ydingą virtinę: „buvo tokia strategija“, „čia

⁸⁴ Dvaras Žeimių miestelyje Jonavos r.

buvo įstatymas iš valdžios, skaitos, – kaip išdraskyti kolūkius, kaip tas kurti bendroves“, „Vilniuj sėdintys nesuprato visai kaimo“. Minima, kad valdžia siekė bet kokia kaina atsiriboti nuo ankstesnio laikotarpio. Šiame straipsnyje jau cituotas Pranas iš Panevėžio kalbėjo:

Matai, kodėl: atėjo kita valdžia – kolūkiai, tarybiniai ūkiai yra [Pabrėždamas] **SOVIETINIS PALIKIMAS**. *O kad sovietinis palikimas geras, kad jisai, daleiskim, duoda naudą – ir akivaizdžią naudą! Tai ne, nereikia. Todėl, kad čia sovietinis palikimas. Dabar mes įkursim. O ką įkūrė? Šį įkūrė...* (Pranas, g. 6-ojo deš. pr., Panevėžys)

Kai kurie informantai valstybės valdžios vaidmenį vertino gana nuosaikiai. Jie minėjo, kad ir „valstybė mokosi“, valstybės valdžia darė klaidų „iš nežinojimo, <...> iš tokio pasimetimo“, „perėjimas“ turėjo „ir plusų, ir minusų“.

Kalbant apie „sugriautus kolūkius“, V. Landsbergis nėra subjektas, kurį paminėti būtina. Jeigu jis paminimas, kaip ir valstybės valdžiai apskritai, V. Landsbergiui dažnai priskiriamas lemtingas vaidmuo. Informantai minėjo, kad V. Landsbergis „vadovavo“, „suinteresavo viską padaryti“, buvo „Landsbergio laikai“ ir pan. Pavyzdžiui, Jonavos rajono gyventojas Tomas savo poziciją dėl politiko kaltės paaiškino tuo, kad tada V. Landsbergis buvo „kaip ir valdžioj“. Kaip ir dabar, Tomas transformacijos metais dėl šeiminių aplinkybių gyveno kaime, nors dirbo gamykloje mieste.

Informantas: Jau devyniasdešimt pirmais-antrais jau... Jau ir tos fermos, sugr... Jau pradėjo, kaip sako, Landsbergis sugriovė. Nu, sugriovė. Visą laiką naikinti pradėjo: bac, bac – ir sugriuvo visa. Tas fermas visi išnešiojo po plytas <...> nu, ūkius tuos sugadino, taip ir liko tušti. <...> Kai pagalvoji, nu, kaip tai galėjo būt? <...> Aš ir pats vežiau sau. Va tas va priestatas pas mane pastatytas iš tų pačių plytų. Nu, kai pradėjo žmonės visi imti, griaut, nu, tai kur dėsies? Nu, važiuoji, už dyką prisigriauni tų plytų <...>

Tyrėja: O vat Jūs kai sakėt Landsbergis, Jūs sakėt, kad kiti žmonės sakė, kad Landsbergis sugriovė, ar Jūs ir taip pats galvojat, kad Landsbergis sugriovė?

Informantas: *Nu... Nu, kaip sugriovė? Jis tuo metu kaip ir valdžioj buvo. Nu, tai mes taip nusprendėm, kad čia jo. Nu, ir mano tokia nuomonė. (Tomas, g. 7-ajame deš., kaimas Jonavos r.)*

Kai kurie informantai nuo kalbėjimo apie V. Landsbergį kaip subjektą išlaikė tam tikrą distanciją, nors minėjo, kad taip yra kalbama: „[žmonės] pagrįstai biskį kalba“; „Nežinau, Landsbergis ne Landsbergis, bet kaimus tai tikrai sugriovė visiškai“; „Jis neišdraskė tų kolūkių. Kas išdraskė kolūkius? Patys išsidraskė“. Visgi čia svarbu pažymėti, kad V. Landsbergio ir „griuvusių kolūkių“ sąsaja įsitvirtinusi: ji informantams puikiai žinoma, jie įvardija savo poziciją šiuo klausimu.

3.3. Apie vėlesnį būvį: griuvėsiai ir žmonės tarp jų

Galiausiai pereiname į trečiąjį, paskutinį kultūrinės traumos naratyvo bloką, – laiką jau po įvykio, kuris suvokiamas kaip trauminis.

Informantai dažnai minėjo sugriuvusius arba apleistus, stipriai nukentėjusius pastatus, kurie anksčiau buvo kolūkių ir tarybinių ūkių dalis. Kaip yra rašiusi Klumbytė, „sugriuvusios fermos, plytinės ir lentpjūvės primena prarastus darbus. [...] Uždarytos mokyklos ir kultūros centrai primena švėstas šventes, vykusius susitikimus su žymiais žmonėmis, buvusį chorą, šokius ir kiną“⁸⁵. Pratešiant mintį, griuvėsiai liudija ir „draskymo“ laiką, veikia kaip jungtis su antruoju kultūrinės traumos naratyvo bloku.

Informantai taip pat minėjo kaimuose po „griūties“ paplitusį girtuokliavimą, savižudybes, keli informantai kalbėjo apie poveikį kaimo gyventojų psichinei ir fizinei sveikatai. Jonavietė Teresė, turinti aukštąjį išsilavinimą, dešimtajame dešimtmetyje išėjo į išankstinę senatvės pensiją, tačiau dar kurį laiką, gerą penkmetį, dirbo. Ji kaimo po kolūkių „išardymo“ situaciją nupasakojo itin vaizdingai:

Kovo 11-a, tas suvažiavimas. Tai kada jau priėmė, kad čia nepriklausomybė, [pabrėždama] mano mama verkė. [Patyli] <...> pasakė: – Nu, jeigu bus stiprios šeimos, jeigu, reiškia, bus vyrų, ir bus kas kas tą žemę

⁸⁵ Klumbytė, „Dabarties istorijos žmonės“, 6.

galės dirbti, techniką turės, tai tai dar išgyvens. O jeigu ne – tai tai, vienu žodžiu, visi išeis šunų lodyti. Taip ir atsitiko. Kolūkiai išardyti, darbo neteko, padalino turtą. Vėlgi nelygiaverčiai gavosi. Vieniems mašinom, kitiem gyvuliuką. Gyvuliuką papjovė, ir pasibaigė. Grūdus suvalgė ar sušėrė gyvuliam, ir baigėsi, ir taip. Darbų neteko. Kaimas pradėjo gerėti. Iš pašalpų. Ir viskas. Ir iš tikrųjų taip pasidarė. Vieni korėsi, kiti, kiti žudėsi. Liūdnas vaizdas buvo. [Patyli, atsidūsta] (Teresė, g. 5-ojo deš. pab., Jonava)

Informantai pasakojo apie prasidėjusį kaimų tuštėjimą, emigraciją į užsienį (ypač jaunų žmonių), vietinių gyventojų susvetimėjimą, atšalusius santykius, uždaromas mokyklas, kultūros namus, paštą, nebekursuojančius autobusus, ankstesnį bruzdesį, virusį gyvenimą pakeitusią tylą. Minėjo, kad nebeliko įprasto kaimiško gyvenimo – žmonės nebelaiko gyvulių; taip pat kad, nors kolūkiai buvo „sugriauti“, galiausiai ūkiai vėl pradėjo stambėti. Kai kurie informantai pridūrė, kad dabar situacija jau pasikeitusi į gerąją pusę. Visgi verta turėti omenyje, kad, nors dabartinė situacija vertinama pozityviau, „griūtis“ lieka svarbi, atmintina, apie ją verta kalbėti.

3.4. „Kritikų stovykla“: atsiribojimą nuo kalbančiųjų apie „sugriautus kolūkius“ kartais lydi (dalinis) pritarimas tam, ką jie sako

Išskirta informantų grupė, kurioje ankstesnis būvis kolūkiuose vertintas negatyviai, o paplitęs kalbėjimas apie „sugriautus kolūkius“ arba „Landsbergio sugriautus kolūkius“ traktuotas kritiškai.

Šie informantai kolūkinės sistemos gyvavime neišskyrė skirtingų laikotarpių – visas kolūkių gyvavimo laikas apibrėžiamas neigiamai. Jie kur kas kritiškiau vertino pačius kolūkiečius, minėdami vagiliavimą ir girtuokliavimą, aplaidžią kolūkio gyvulių priežiūrą ir t. t. Kritiškai atsiliepė apie pirmininkų vaidmenį, šie kelis syk apibūdinti kaip „karaliukai“. Minėjo, kad kolūkiai negalėjo egzistuoti rinkos ekonomikos sąlygomis. Taigi kolūkis (net ir vėlyvučiu sovietmečiu) apibrėžiamas ne kaip organiškas, bet veikiau kaip defektyvus mikrokos-

mosas. Šios „stovyklos“ informantai paplitusį kalbėjimą apie „griūtį“ referavo, citavo, aiškiai parodydami, kad tai yra kitų žmonių – ne jų pačių – pozicija. Tai aiškiau atsiskleis citatoje. Lidija – panevėžietė, turinti aukštąjį išsilavinimą. Nors transformacijos laikais ji dažnai keitė darbo vietas, jos šeima materialinių sunkumų nepatyrė dėl su tuoktinio eitų pareigų, jo pajamų.

Buvo žmonių, žmonių tarpe tai buvo ir neigiamo požiūrio labai: „Ai, tas Landsbergis kolūkius sugriovė.“ Nu tai kas iš tų kolūkių buvo gero? Tai visiškai ten nebuvo nieko gero. Bet vat jau, jau negerai žmogui. Nesvarbu, kad čia nepriklausomybė. <...> tokia nuomonė, kad va, matai, Landsbergis ką padarė. Nu, bet, bet jis padarė, kad geriau būtų, nes kolūkiai, taigi tų algų išvis nemokėdavo už darbą, nebūdavo atlyginimo to. <...> O dabar kiekvienas ant savęs. Kodėl tie ūkininkai, žiūrėk, atsistojo ant kojų, kas, kas turi sveikatos, kas turi išmanymą. (Lidija, g. 5-ajame deš., Panevėžys)

Šioje stovykloje „griūtis“ apskritai nėra traktuojama kaip nelaimė arba sunkumas – juk griuvo sistema, kuri apibrėžiama kaip ydinga. Taip pat nėra problemiškas ir valstybės valdžios arba politikų vaidmuo – net jeigu jie ir būtų kolūkius „sugriovę“: kadangi griūtis suvokiama pozityviai, kaltininkų arba atsakingųjų nereikia ieškoti.

Visgi dalis informantų iš šios grupės išsakė ir kritikos dėl kolūkių panaikinimo ypatumų. Buvusi mokytoja, dabar pensininkė iš Panevėžio (g. 6-ojo deš. pr.), paminėjusi kitų požiūrį į V. Landsbergį („tie žmonės, kurie, nu, ilgisi anų laikų, tai labai ir ant Landsbergio... Pirmiausia yra, pirmiausia, kad sugriovė kolūkius“) ir neigiamai atsiliepusi apie gyvenimą kolūkiuose („ant griovio gulėdavo... šoferiai... girti ir vis tiek gaudavo... visą atlyginimą“), pridūrė: „Aišku, klaidų buvo padaryta. Galima viską buvo galbūt kitaip daryti, bet išėjo, kaip išėjo todėl, kad viskas pirmą kartą. <...> O kad išardė, tai labai gerai.“ Keli informantai mintį išplėtojo labiau, pateikdami čia jau aptartų neigiamai konotuotų elementų iš antrojo ir trečiojo kultūrinės traumos naratyvo bloką: kalbėdami apie nukentėjusius paprastus žmones, neigiamą vietinių lyderių vaidmenį, privatizacijos mechanizmų ydas, neigiamus padarinius vėliau. Pavyzdžiui, panevėžietis Dainius, baigęs politech-

nikumą, devintojo dešimtmečio viduryje trumpai dirbo tarybiniame ūkyje (vėliau – įvairius darbus Panevėžio mieste). Tarybinį ūkį prisiminė negatyviai („Betvarkė visiška. Tarybiniam ūky. Siaubas.“), nors pozityviai atsiliepė apie laisvalaikį („Bet veiklos laisvalaikyje ten buvo kas organizuoja.“). Po kurio laiko, interviu pabaigoje, Dainius spontaniškai užvedė kalbą apie „išdraskytus kolūkius“:

*Ir dabar toks, va, aktualus klausimas... [Pakinta intonacija, kalba lyg juokaudamas] **Aš, atseit, va, landsbergistas. Man visą laiką priminama, kad Landsbergis išdraskė kolūkius.** <...> Įsivaizduojat dabar kolūkį, dabar va, kaip ekonominį elementą? Turit tiek vaizduotės? <...> Istoriją žinot: buvo žmonės suvaryti per prievartą, jie buvo daugmaž prieš tuos kolūkius – [pabrėžia] visą gyvenimą. **Jie iš tikrųjų buvo pasmerkti žlugt. Tik tiek, kad reikėjo gal atsargiau truputėlį.** <...> Ar taip turėjo būti? Kiek, atseit, per savo gyvenimėlį kolūky užsidirbai, – tau tą gabaliuką ir atrėžė. O paskui daryk su juo, ką nori. <...> būdavo, kad pajus netgi vos ne per prievartą supirkinėdavo. (Dainius, g. 7-ajame deš., Panevėžys)*

Verta pažymėti, kad „kritikų stovykloje“ dominuoja TS-LKD prijauciantys arba ilgai prijautę miestų gyventojai. Taigi matome, kad net tokios politinės preferencijos kartu su aštria kritika kolūkinės sistemos atžvilgiu ir atsiribojimu nuo paplitusios frazės „Landsbergis kolūkius sugriovė“ nereiškia, kad apie kolūkių panaikinimą nebus prabilta kritiškai – Dainiaus citata yra ryškus to pavyzdys.

Galbūt šioje „stovykloje“ esama išlavravimo tarp skirtingų, prieštarų prasmų. Verta prisiminti, kad kalbėjimas apie „griuvusius kolūkius“ pašiepiamas, apie jį juokaujama viešojoje erdvėje. Be to, kolūkių „mažasis naratyvas“ gali susidurti su naratyvu, įimančiu kur kas daugiau – sovietmečiu (ne tik kaime) kaip kone pusę amžiaus trukusia trauma.

Išvados

Šiame straipsnyje siekta atsakyti į klausimą, kas pasakojama apie vadinamąją kolūkių „griūtį“, kaip pasakojime pagrindžiamas neigiamas jos vertinimas, kaip šis vertinimas derinamas su neigiamu kolūkių

vertinimu. Kadangi čia susitelkiama į tai, kas kalbama – ir kalbama plačiai bei noriai, o ne į tai, kas išstumiamą, nutylima arba pasakojama nerišliai, pasitelktas ne psichologinis traumos konceptas, o sociologinė kultūrinės traumos sąvoka ir naratyvo prizmė. Straipsnyje sukonstruotas konceptualus įrankis – kultūrinės traumos naratyvo schema iš trijų blokų – panaudotas taikant analizę kokybiniais duomenimis, surinktiems per du lauko tyrimus 2021 m.

Nors pirmieji dešimtmečiai kolūkiuose apibrėžiami kaip itin sunkūs (pirmiausia – dėl didžiulio ekonominio nuosmukio), kolūkis vėlyvuojū sovietmečiu dažniausiai apibūdinamas pozityviai, kaip darnus vienetas, savotiškas mikrokosmosas. Informantai teigė, kad tada visi turėjo darbus, žmogui būdavo suteikiamas būstas, jis sulaukdavo pagalbos kasdieniame gyvenime ir t. t. Toliau sekant chronologinę liniją, pereinama prie neigiamos konotacijos. Antrajame naratyvo bloke šis darnus mikrokosmosas pažyra į dalis („išdraskomas“, „subyra“). Svarbu ne tik tai, kas įvyko, bet ir *kaip* įvyko: brutaliai, staigiai, drastiškai. Taip pat išryškėja neteisybės jausena. Kaip didžiausios aukos traktuojami „paprasti“, „eiliniai“ žmonės, „tie, kurie nepriėjo“. Kaip kaltininkus, kurių rankomis „išdraskyti“, „išgrabstyti“ kolūkiai, informantai pirmiausia įvardijo vietinio elito atstovus – „pirmininkus“, „inžinierius“ ir pan. Taip pat dažnai minėjo „gudresniuosius“, „tuos, kurie priėjo“. Jeigu paminėta valstybės valdžia arba asmeniškai V. Landsbergis, jiems dažniausiai priskirtas lemtingas vaidmuo. Vėlesnis laikas, jau po „kolūkių griūties“ (trečiasis naratyvo blokas), nupasakotas kaip savotiška socialinė žaizda: informantai dažnai minėjo pastatus vaiduoklius, taip pat minėjo neigiamą įvykio poveikį vietiniams žmonėms, savotišką jų „sulaužymą“, ir prasidėjusį Lietuvos kaimo nykimą. Verta akcentuoti, kad pasakotojų gretos yra itin plačios ir margos. Negalima nubrėžti aiškios ribos tarp vadinamųjų transformacijos „laimėtojų“ ir „pralaimėtojų“ arba skirties tarp miesto ir kaimo.

Pasakojimas apie „sugriautus kolūkius“ yra geras pasakojimas: geras ta prasme, kad jis turi daugmaž aiškią struktūrą, skamba „tikroviškai“. Jį paprasta perduoti iš lūpų į lūpas, nors tai nereiškia, kad

visados pasakojama identiškai – veikiau sklinda „variacijos griuvusių kolūkių tema“. Netgi įmanu labai kritiškai nupasakoti gyvenimą kolūkiuose (nedalijant jų egzistavimo į laikotarpius), atsiriboti nuo tiesmuko pasakymo „Landsbergis kolūkius sugriovė“ ir čia pat atkaruoti detales iš „sugriautų“ kolūkių kultūrinės traumos naratyvo. Taip darė kai kurie iš išskirtos „kritikų stovyklos“ atstovų.

Manytina, kad Lietuvos visuomenėje esama laviravimo tarp skirtingų didesnių prasminių struktūrų arba elementų iš jų jungimo: kaip trumpai užsiminta straipsnyje, sovietmetį mokslininkai taip pat interpretuoja kaip kultūrinę traumą, kaip kultūrinė trauma gali būti interpretuota ir platesnė posovietinė transformacija (ne tik kaime). Visgi stambesni naratyvai palikti ateities tyrimams. Čia įsižiūrėjome į vieną ryškia, emocijas tebedilginančią platesnės dėlionės detalę.

Literatūra

- Abbott, H. Porter. *The Cambridge Introduction of Narrative*. Cambridge, UK; New York, NY, USA: Cambridge University Press, 2002.
- Alexander, Jeffrey C. „Preface“. In *Cultural Trauma and Collective Identity*. Eds. Jeffrey C. Alexander et al., vii–x. Berkeley: University of California Press, 2004.
- . „Toward a Theory of Cultural Trauma“. In *Cultural Trauma and Collective Identity*. Eds. Jeffrey C. Alexander et al., 1–30. Berkeley: University of California Press, 2004.
- . *Trauma: A Social Theory*. Cambridge, UK; Malden, MA: Polity, 2012.
- . „Culture Trauma, Morality and Solidarity: The Social Construction of ‘Holocaust’ and Other Mass Murders“. *Thesis Eleven* 132 (1) (2016): 3–16. <https://doi.org/10.1177/0725513615625239>
- Alexander, Jeffrey C. ir Elisabeth Butler Breese. „Introduction: On Social Suffering and Its Cultural Construction“. In *Narrating Trauma: On the Impact of Collective Suffering*. Eds. Ron Eyerman, Jeffrey C. Alexander ir Elisabeth Butler Breese, XI–XXXV. Boulder, CO: Paradigm Publishers, 2011.
- Braun, Virginia ir Victoria Clarke. *Successful Qualitative Research: A Practical Guide for Beginners*. Los Angeles: SAGE, 2013.
- Braun, Virginia ir Victoria Clarke. *Thematic Analysis: A Practical Guide*. London; Thousand Oaks, California SAGE, [2022].
- Brewin, Chris R. „Complex Posttraumatic Stress Disorder: A New Diagnosis in ICD-11“. *British Journal of Psychiatry Advances* 26, nr. 3 (2019): 145–152. DOI 10.1192/bja.2019.48.

- Bruner, Jerome. *Actual Minds, Possible Worlds*. Cambridge: Harvard University Press, 1986.
- Caruth, Cathy. *Unclaimed Experience: Trauma, Narrative, and History*. Baltimore: Johns Hopkins University Press, 1996.
- Creswell, John W. *Qualitative Inquiry and Research Design: Choosing Among Five Approaches*. SAGE Publications, Inc, 2012.
- Czarniawska, Barbara. *Narratives in Social Science Research*. London: Sage Publications, 2004.
- Davis, Colin. „Trauma, Poststructuralism and Ethics“. In *The Routledge Companion to Literature and Trauma*. Sud. Colin Davis ir Hanna Meretoja, 36–44. Routledge, 2020, 26 May.
- Demertzis, Nicolas. *The Political Sociology of Emotions: Essays on Trauma and Resentment*. Abingdon; New York, NY: Routledge, 2020.
- Eyerman, Ron. „Cultural Trauma: Slavery and the Formation of African American Identity“. In *Cultural Trauma and Collective Identity*. Eds. Jeffrey C. Alexander et al., 60–111. Berkeley: University of California Press, 2004.
- . „Cultural Trauma: Emotion and Narration“. In *The Oxford Handbook of Cultural Sociology*. Eds. Jeffrey C. Alexander, Ronald N. Jacobs ir Philip Smith, 564–582. New York: Oxford University Press, 2012.
- . „Introduction: Identity, Memory and Trauma“. In *Memory, Trauma and Identity*. Ed. Ron Eyerman, 1–20. New York: Palgrave, 2019.
- Eyerman, Ron ir Dominik Bartmanski. „The Worst Was the Silence: The Unfinished Drama of the Katyn Massacre“. In *Memory, Trauma and Identity*. Ed. Ron Eyerman, 111–142. New York: Palgrave, 2019.
- Erikson, Kai. *Everything in Its Path*. New York: Simon and Schuster, 1976.
- Fludernik, Monika. „Histories of Narrative Theory (II): From Structuralism to the Present“. In *A Companion to Narrative Theory*. Eds. James Phelan ir Peter J. Rabinowitz, 36–59. Malden, MA: Blackwell Pub., 2005.
- Franzosi, Roberto. „Narrative Analysis—Or Why (and How) Sociologists Should be Interested in Narrative“. *Annual Review of Sociology* 24 (1998): 517–154.
- Freud, Sigmund. *Psichoanalizės įvadas. Paskaitos*. Vilnius: Vaga [2004].
- Harboe Knudsen, Ida. *New Lithuania in Old Hands*. London [etc.]: Anthem Press, 2012.
- Gailienė, Danutė. *Ką jie mums padarė: Lietuvos gyvenimas traumų psichologijos žvilgsniu*. Vilnius: Tyto alba, 2008.
- . „Trauma ir kultūra“. Iš *Gyvenimas po lūžio: kultūrinių traumų psichologiniai padariniai*. Sud. Danutė Gailienė, 9–23. Vilnius: Eugrimas, 2015.
- . „When Culture Fails: Coping with Cultural Trauma“. *Journal of Analytical Psychology* 64, nr. 4 (2019): 530–547.

- Gergen, Kenneth J. *An Invitation to Social Construction*. Los Angeles, CA: Sage, 2015.
- Herman, Judith Lewis. *Trauma ir išgyjimas*. Vilnius: Vaga, 2021.
- Gudaitė, Gražina. „Restoration of Continuity: Desperation or Hope in Facing the Consequences of Cultural Trauma“. In *Confronting Cultural Trauma*. Eds. Gražina Gudaitė ir Murray Stein, 227–241. New Orleans [La.]: Spring Journal Books, 2014.
- . „Psychotherapy Research in Times of Change“. In *Research in Analytical Psychology*. Eds. Joseph Cambrey ir Leslie Sawin, 210–222. Abingdon, Oxon; New York, NY: Routledge, 2018.
- Indrišionis, Darius. „Landsbergis ir Landsbergis“. *LRT.lt*, sausio 10, 2021. <https://www.lrt.lt/naujienos/nuomones/3/1314661/darius-indrisonis-landsbergis-ir-landsbergis>.
- Juska, Arunas, Arunas Poviliunas ir Richard Pozzuto. „Resisting Marginalisation: The Rise of the Rural Community Movement in Lithuania“. *Sociologia Ruralis* 45, nr. 1/2 (2005): 3–21. <https://doi.org/10.1111/j.1467-9523.2005.00287.x>.
- Kačkus, Bronius. *Gamyba Panevėžyje 1940–1990 metais*. Vilnius: Margi raštai, 2015.
- Keršytė, Nijolė. *Pasakojimo pramanai*. Vilnius: Vilniaus universitetas, 2016.
- Klimaitė, Vaiva ir Odeta Geleželytė. „Kai sunku vėl pasitikėti: nusivylimo išgyvenimai po artimojo savižudybės“. Iš *Gyvenimas po lūžio: kultūrinių traumų psichologiniai padariniai*. Sud. Danutė Gailienė, 249–259. Vilnius: Eugrimas, 2015.
- Klumbytė, Neringa. „Dabarties istorijos paraščių žmonės: atsiminimai apie sovietmetį ir kasdienybės patirtys kaimo bendruomenėse“. *Politologija* 35, nr. 3 (2004): 1–20.
- . „Ethnography of Voting: Nostalgia, Subjectivity, and Popular Politics in Post-socialist Lithuania“. Daktaro disertacija. University of Pittsburgh, 2006.
- . „Post-socialist Sensations: Nostalgia, the Self, and Alterity in Lithuania“. *Lietuvos etnologija* 9 (18) (2009): 93–116.
- LaisvėsTV. „Landsbergių Lietuva, vilos bei pietūs pasaulio pakrašty! || Laikykitės ten || S06E07 || Laisvės TV“. *YouTube*, 1:00:32. Spalio 17, 2021. https://www.youtube.com/watch?v=F3kV_0THFMc.
- Landsbergis, Gabrielius. „Gabrielius Landsbergis – apie aroganciją ir kaip pavyko nusikratyti pravardės „anūkas“ [pagal Daivos Žeimytės pokalbį „Lietuvos ryto“ televizijos laidoje]. *Lrytas.lt*, liepos 20, 2017. <https://www.lrytas.lt/lietuvosdiena/aktualijos/2017/07/20/news/gabrielius-landsbergis-apie-arogancija-ir-kaip-pavyko-nusikratyti-pravardes-anukas--1986041>.
- Leys, Ruth. *Trauma: A Genealogy*. Chicago: University of Chicago Press, 2000.
- Leonavičius, Vylius ir Eglė Ozolinčiūtė. „Sovietinio žemės ūkio transformacija“. *Sociologija. Mintis ir veiksmas* 44, nr. 1 (2019): 93–131. <https://doi.org/10.15388/SocMintVei.2019.1.10>

- Lieblich, Amia, Rivka Tuval-Mashiach ir Tamar Zilber. *Narrative Research: Rreading, Analysis and Interpretation*. Thousand Oaks, Calif: Sage Publications, 1998.
- [Lietuvių literatūros ir tautosakos instituto] *Tautosakos garso įrašų duomenų bazė*. „Neišėik neišėik iš kolūkio“. Žiūrėta 2022 12 23. <https://archyvas.ilti.lt/irasai/index.php?id=38820>.
- Malinova, Olga. „Framing the Collective Memory of the 1990s as a Legitimation Tool for Putin’s Regime“. *Problems of Post-Communism* 68, nr. 5 (2021): 429–441. <https://doi.org/10.1080/10758216.2020.1752732>.
- Mardosa, Jonas. „Kolūkinio gyvenimo folklorizacija etnografiniuose ir istoriniuose naratyvuose“. Iš *Homo narrans: folklorinė atmintis iš arti*. Sud. Bronė Stundžienė, 393–426, 513–514. Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2012.
- Matulevičiūtė, Eglė. „Gyvenimo kokybės įtaka politiniam dalyvavimui: Želšvos kaimo atvejis“. Magistro baigiamasis darbas. VDU, 2012.
- Milerytė-Japertienė, Giedrė. *Nepažinti gyvenimai: Jonavos istorijos apybraiža, 1750–2015*. Vilnius: [G. Milerytė-Japertienė], 2015.
- Mishler, Elliot G. *Research Interviewing: Context and Narrative*. Cambridge, Mass.: Harvard University Press, 1991.
- Mitaitė, Donata. „Kaimo vaizdavimas“. Iš *Sovietmečio lietuvių literatūra: reiškiniai ir sąvokos*. Sud. Algis Kalėda, Rimantas Kmita ir Dalia Satkauskytė, 348–359. Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2019.
- Mollica, Richard F. „The Trauma Story: The Psychiatric Care of Refugee Survivors of Violence and Torture“. In *Post-traumatic Therapy and Victims of Violence*. Ed. F. M. Ochberg, 295–314. New York: Brunner/Mazel, 1988.
- Nastaravičius, Mindaugas ir Irmantas Gelūnas. „100 lietuvių: Dirvonėnai“. *15min*. <https://www.15min.lt/media-pasakojimai/100-lietuvu-42-dirvonenai-172>.
- Neal, Arthur G. *National Trauma and Collective Memory: Extraordinary Events in the American Experience*. Armonk, N.Y.: M.E. Sharpe, 1998.
- Norkus, Zenonas. „Agrarinių reformų Pirmojoje ir Antrojoje Lietuvos respublikose lyginamoji istorinė sociologinė analizė“. *Sociologija. Mintis ir veiksmas* 30, nr. 1 (2012): 5–52. <https://doi.org/10.15388/SocMintVei.2012.1.400>.
- Patterson, Molly ir Kristen Renwick Monroe. „Narrative in Political Science“. *Annual Review of Political Science* 1 (1998): 315–331.
- Pocius, Mindaugas. „Lietuvos kolektyvizacija 1947–1952 m.: VKP(b) CK sprendimai ir kontrolė“. *Genocidas ir rezistencija* 1 (45) (2019): 72–86.
- Polkinghorne, Donald E. „Narrative Configuration in Qualitative Analysis“. In *Life History and Narrative*. Eds. J. A. Hatch ir R. Wisniewski, 5–24. London & Washington: The Falmer Press, 1995.
- Povilūnas, Antanas. *Lietuvos žemės ūkio grįžimas į rinkos santykius ir ūkininkijos ekonominė raida*. Vilnius: Apostrofa, 2008.

- Prince, Gerald. *A Dictionary of Narratology*. Lincoln: University of Nebraska Press, 2003.
- Riessman, Catherine Kohler. *Narrative Analysis*. Newbury Park, CA: Sage Publications, 1993.
- . *Narrative Methods for the Human Sciences*. Los Angeles: Sage Publications, 2008.
- . „Concluding Comments“. In *Doing Narrative Research*. Ed. Molly Andrews, Corinne Squire ir Maria Taboukou, 151–156. Los Angeles; London: SAGE, 2008.
- Salmon, Phillida ir Catherine Kohler Riessman. „Looking Back on Narrative Research: An Exchange“. In *Doing Narrative Research*. Eds. Molly Andrews, Corinne Squire ir Maria Taboukou, 78–85. Los Angeles; London: SAGE, 2008.
- Samoškaitė, Eglė. „Lietuva be autoritetų: kodėl Jogaila niekšas, o V. Landsbergis sugriovė kolūkius“. *Delfi.lt*, vasario 16, 2014. <https://www.delfi.lt/news/daily/lithuania/lietuva-be-autoritetu-kodel-jogaila-niekšas-o-v-landsbergis-sugriove-kolukius.d?id=64022952>.
- Sharafutdinova, Gulnaz. *The Red Mirror: Putin's Leadership and Russia's Insecure Identity*. New York, NY: Oxford University Press, [2020].
- Smelser, Neil J. „Psychological Trauma and Cultural Trauma“. In *Cultural Trauma and Collective Identity*. Eds. Alexander et al., 31–59. Berkeley: University of California Press, 2004.
- Sztompka, Piotr. „The Trauma of Social Change: A Trauma of Postcommunist Societies“. In *Cultural Trauma and Collective Identity*. Eds. Alexander et al., 155–195. Berkeley: University of California Press, 2004.
- Terleckas, Antanas. „The Sovietisation of Rural Areas of Lithuania: A Case Study of the Lenin's Way Kolkhoz in Deltuva (1948–1957)“. *Lithuanian Historical Studies* 25 (2021): 135–173. <https://doi.org/10.30965/25386565-02501005>.
- Treiny, Mečislovas. „Lietuvos žemdirbių sąjūdis: ištakos ir sūkuriai“. Iš *Kaimas lūžio metais: Lietuvos žemdirbių sąjūdžio idėjų ir veiksmų dvidešimtmetis*. Sud. Mečislovas Treiny, 9–210. Kaunas: Lietuvos žemės ūkio universitetas, 2008.
- Truska, Liudas. *Lietuva 1938–1953 metais*. Kaunas: Šviesa, 1995.
- Užkálnis, Andrius. „Žlibinėtojai pro taukuotus sovietinius akinius“. *Delfi*, sausio 26, 2022. <https://www.delfi.lt/news/ringas/lit/uzkalis-zlibinetojai-pro-taukuotus-sovietinius-akinius.d?id=89303991>.
- Vaitkevičiūtė, Valerija. *Tarptautinių žodžių žodynas*. Vilnius: Žodynas, 2007.
- Važgauskaitė, Jūratė. „Kolūkių saulėlydis: chaosą lydėjo ašaros ir galimybė praturtėti“. *TV3.lt*, sausio 26, 2020. <https://www.tv3.lt/naujiena/lietuva/kolukiu-saulelydis-chaosa-lydejo-asaros-ir-galimybe-praturteti-n1027288>.
- Vinogradnaitė, Inga. „Time and History in the Memories of Soviet Generations“. *Baltic Journal of Political Science* 7–8 (2018): 45–55. <https://doi.org/10.15388/BJPS.2018.7-8.3>.

- Vosyliūtė, Anelė. „Varguomenė: būtis ir egzistenciniai išgyvenimai“. *Filosofija. Sociologija* 4 (2002): 23–30.
- . „Kaimo žmonės: problemos ir lūkesčiai“. *Ekonomika ir vadyba: aktualijos ir perspektyvos* 2 (2008): 258–265.
- Woods, Eric Taylor. „Conclusion: Ron Eyerman and the Study of Cultural Trauma“. *Memory, Trauma and Identity*. Sud. Ron Eyerman, 195–205. New York: Palgrave, 2019.
- . „Cultural Trauma: Ron Eyerman and the Founding of a New Research Paradigm“. *American Journal of Cultural Sociology* 7 (2019): 260–274.